

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

**ФОРМУВАННЯ САМОСТАВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
МЕТОДАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:

*студентка 2 курсу, 631 групи
спеціальності 013 «Початкова освіта»*

Катеринюк Діана Ріхардівна

Керівник: кандидат педагогічних наук

Шульга Альона Валеріївна

**До захисту допущена
на засіданні кафедри
протокол № __ від ____ 2023р**

Завідувач кафедри _____ проф. Романюк С.З.

АНОТАЦІЯ

Катеринюк Д.Р. Формування самоставлення молодших школярів методами арт - терапії. - Рукопис. Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра зі спеціальності 013 Початкова освіта. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2023. – 82 с.

Наша кваліфікаційна робота присвячена темі формування самоставлення молодших школярів методами арт- терапії.

У роботі розкрито сутність таких понять : самоставлення, індивідуальні особливості самоставлення дітей молодшого шкільного віку, арт-терапія. Здійснено огляд методології арт-терапії, визначено її основні принципи та підходи до розвитку особистісних якостей учнів.

У молодшому шкільному віці формується особистість, тому важливо приділити особливу увагу її становленню.

Зроблений теоретичний аналіз, діагностична робота та арт – терапевтичні заняття дають змогу зробити висновок : ці методи та умови позитивно впливають на такі структурні елементи формування самоставлення як: самооцінка, комунікативні навички, самосвідомість, емоційний інтелект.

Отримані результати дослідження можуть бути корисними для педагогів, психологів та інших спеціалістів, які працюють з молодшими школярами, спрямовуючи їхній особистісний розвиток через творчий підхід арт-терапі

Використання арт-терапевтичних технологій є сучасним та прогресивним методом роботи , тому ми вбачаємо перспективу у подальших дослідженнях даної теми.

Ключові слова: самоставлення, молодший шкільний вік, формування, розвиток, арт-терапія, самооцінка, емоції, комунікація.

ABSTRACT

Kateryniuk D.R. Formation of Self-Concept in Young Elementary School Students through Art Therapy Methods. - Manuscript. Master's Degree Program for Master's Degree in Specialty 013 Primary Education. – Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. – Chernivtsi, 2023. – 82 p.

Our qualification work is dedicated to the topic of shaping the self-concept of young elementary school students through art therapy methods.

The essence of the following concepts has been elucidated in the thesis: self-concept, individual characteristics of self-concept in younger school children, and art therapy. An overview of art therapy methodology has been conducted, outlining its fundamental principles and approaches to the development of students' personal qualities. Theoretical analysis, diagnostic work, and art therapy sessions lead to the conclusion that these methods and conditions have a positive impact on structural elements of self-concept formation such as self-esteem, communication skills, self-awareness, and emotional intelligence.

Keywords: self-concept, early school age, formation, development, art therapy, self-esteem, emotions, communication.

Зміст

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1.	ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ САМОСТАВЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ МЕТОДАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ.....	10
1.1	Суть самоствавлення як системне особистісне утворення.....	10
1.2	Індивідуально-психологічні особливості самоствавлення дітей молодшого шкільного віку.....	18
1.3	Арт-терапія як метод самостановлення молодших школярів.....	23
Висновки до розділу 1.....		29
РОЗДІЛ 2.	ФОРМУВАННЯ САМОСТАВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ МЕТОДАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ.....	32
2.1	Дослідження стану сформованості самоствавлення учнів початкової школи методами арт-терапії.....	32
2.2.	Характеристика методів арт-терапії розвитку самостановленню школярів?.....	45
2.3.	Шляхи (педагогічні умови) формування самоствавлення молодших школярів методами арт -терапії.....	59
2.4.	Практичні рекомендації шкільним психологам, учителям та батькам щодо формування самоствавлення молодшого школяра	63
Висновки до розділу 2.....		68
ВИСНОВКИ		71
СПИСОК ВИКОРАСТИХ ДЖЕРЕЛ		74
ДОДАТКИ		82

ВСТУП

Актуальність дослідження. Тенденції реформування сучасної шкільної освіти протягом останнього десятиліття були узагальнені в ідеї "переходу до нової школи". Останнє десятиліття об'єднано навколо ідеї переходу до нового типу гуманістичної та інноваційної освіти. Їх об'єднує ідея переходу до особистісного розвитку учнів. Сучасні інноваційні процеси вимагають нових науково-методичних підходів до організації освітньої діяльності в школах.

Цей підхід спрямований на формування наукового світогляду і творчу самореалізацію учнів.

З 1 вересня 2018 р. розпочалося запровадження положень Концепції Нової української школи, у якій акцентується увага на важливості формування ключових компетентностей учнів.

Концепція наголошує на суб'єктивності навчання, необхідності оволодіння методами навчальної діяльності та досвідом взаємодії з іншими людьми. Цілі загальної середньої освіти визначено в проєкті Закону України "Про освіту".

Метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація людини, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна жити у взаємодії із суспільством і природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж усього життя, готова до свідомого життєвого вибору і самореалізації, трудової та громадянської активності.

Відповідно до загальної мети освіти місією початкової школи є розвиток особистості дитини загалом відповідно до її вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей, формування загальнокультурних, моральних та етичних цінностей, початкових, предметних, необхідних життєвих і соціальних компетентностей, які

забезпечують готовність до продовження освіти в середній школі та життя в демократичному суспільстві[25].

Така ситуація породжує такі проблеми: розробка та застосування ефективних психолого-педагогічних методик. Виникає проблема розробки та впровадження ефективних психолого-педагогічних методик, спрямованих на створення необхідних умов для цілісного розвитку школярів.

Створити необхідні умови для цілісного розвитку школярів та виховання їх як повноцінних, гармонійних, сильних особистостей, архітекторів і творців власного життя.

Початковий шкільний вік є важливим віком для розвитку особистості. Ефективність організації освітньої діяльності в молодшому шкільному віці визначає успіх подальшої освіти. Наявності таких рис як: впевненість у собі, бажання домагатися поставленої мети, бажання навчатися, становлення особистості та формування самооцінки.

Самоставлення особистості є традиційною психологічною проблемою, яка і на сьогоднішній день є актуальною. Формування самосвідомості складний і тривалий процес, без якого неможливий розвиток особистості. Він відбувається під впливом інших людей, особливо дорослих, які виховують дітей. Оптимізація самостановлення школяра включає в себе розробку ефективних стратегій та підходів, які допоможуть учневі максимально використати свій потенціал, досягти успіху у навчанні та розвитку .

У сучасному світі школярі стикаються з масою викликів та різноманітними стресовими ситуаціями, особливо останні роки, які змусили школяра пристосовуватися до різних викликів це і пандемія COVID, карантинні обмеження, дистанційні форми навчання а тепер війна.

Дистанційне навчання, повітряні тривоги, відключення електроенергії, відсутність зв'язку — все це, безумовно, вплинуло на

загальну середню освіту. Сьогодні ми бачимо, що війна призвела до втрат у результатах навчання учнів і, відповідно, — у якості освіти.

Тому потрібно допомогти дітям впоратися з психологічними проблемами, відновити емоційну рівновагу та перейти від негативних переживань до позитивних барвистих почуттів і думок. Одним з таких інструментів є арт-терапія, яка може бути ефективним інструментом для надання підтримки та сприяння розвитку учнів.

Формування самоставлення молодших школярів за допомогою арт-терапії є ефективним підходом до стимулювання формування власного я, самовираження, емоційного благополуччя, розвитку творчих здібностей.

Ця тема стала предметом міждисциплінарних досліджень фахівців з різних галузей знань.

Проблема впливу арт-терапії на самопочуття людини різнобічно представлена в дослідженнях А. Готсдінера, Є. Іванченка, М. Кисельової, О. Семашка, М. Старчеуса та ін.; арт-терапії як інструменту прогресивної психолого-педагогічної допомоги (Л. Єрмолаєва-Томіна, М. Кисельова, О. Копитін, М. Костевич, А. Старовойтов та ін.); як компонента навчальної діяльності (О. Вознесенська, О. Деркач, І. Дмитрієва, Л. Мова, О. Плетка та ін.); досліджено особливості застосування арт-терапії у процесі роботи з дітьми молодшого шкільного віку (О. Медведева, С. Рибаківа, Н. Сергєєва та ін.). [10].

Крізь призму педагогіки та психології осмислюються контури цієї проблеми (В.І. Бондар, С.І. Болтівець, Г.І. Бондаренко, Т.В. Данилова, Т.Д. Ілляшенко, А.В. Кігічак, М.П. Панток, А.М. Панов, В.Н. Синьов, О.Г. Хохліна, Т.І. Шульга та ін.). В Україні питання впливу арт-терапії на дітей досліджують багато вчених-теоретиків та практиків (Н.А. Каншоністова, В.І. Кондрашин, Л.Ф. Обухова, Л.К. Одинченко, М.В. Плоткін, О.Я. Чебикіна та ін.). Заслуговують на увагу роботи, присвячені організації реабілітаційної роботи через методи арт-терапії (Т.Д. Зінкевич-Євстігнеєва, А.І. Копитін, А.Р. Панова, О.Л. Холстова, І.А. Малишевська, Л.В. Шаповал та ін.). [10].

Арт-терапія є одним із таких методів, який може посприяти вирішення проблем самостановлення молодших школярів, адже сприяє розвитку цілісності світосприйняття, активізації емоційного поля, гуманізації міжособистісних стосунків, розвитку особистості, позитиву. Формування самоставлення, набуття цінних соціальних навичок, подолання психологічних бар'єрів спілкування. Тому ми обрали тему дослідження «Формування самоставлення молодших школярів методами арт-терапії»

Дослідження в галузі самостановлення школяра методами арт-терапії можуть допомогти розкрити потенціал цього підходу та встановити зв'язок між арт-терапією і психологічними аспектами самостановлення, такими як самооцінка, емоційна стійкість, соціальні навички та творчий потенціал.

Крім того, дослідження можуть сприяти розробці ефективних методик та програм арт-терапії для молодших школярів, які враховуватимуть їхні особливості та потреби.

Загалом, тема формування самостановлення школяра методами арт-терапії є актуальною і має потенціал для поглибленого розуміння та покращення психологічного розвитку та самостановлення дітей.

Об'єкт дослідження – формування самоставлення молодших школярів.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування самоставлення молодших школярів арт-терапевтичними методами.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати умови арт-терапії на розвиток самоставлення молодших школярів.

Відповідно до поставлених цілей було визначено такі **завдання**:

1.Провести теоретичний аналіз наукової літератури з питання дослідження.

2.Виявити психолого-педагогічні умови формування самостановлення у дітей молодшого шкільного віку.

3.Підібрати комплекс арт-терапевтичних методів та провести емпіричне дослідження для виявлення оптимізації самоставлення

молодших школярів.

Для реалізації означеної мети було застосовано наступні **методи дослідження:**

теоретичні – для визначення понятійного термінологічного апарату - аналіз, класифікація, систематизація, порівняння й узагальнення теоретичного матеріалу наукових та літературних джерел;

емпіричні: спостереження, тестування, педагогічний експеримент (констатувальний та формувальний), що дасть змогу діагностувати рівень сформованості самоствалення учнів молодших класів та експериментально перевірити ефективність арт-терапевтичних методів у оптимізації самостановлення ; методи графічної та математичної обробки результатів дослідження; кількісний та якісний аналіз даних.

Практичне значення роботи полягає в тому, що вона може бути використана в діяльності психологів навчальних закладів, викладачів, корекційно-розвивальної, консультативної та просвітницької діяльності.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел із 70 найменувань та додатків на 15 сторінках. Основний текст дослідження викладено на 68 сторінках і містить 5 рисунків та 6 таблиць. Загальний обсяг дослідження становить 82 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ САМОСТАВЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ МЕТОДАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ

1.1. Суть самоствавлення як системне особистісне утворення

У період політичних та економічних перетворень нашої країні потрібні сильні й упевнені в собі молоді люди, які рухатимуть і розвиватимуть науково-технічний прогрес. Тому формування у дітей шкільного віку їхньої самооцінки, має величезне значення. По-перше, важливо мати глибоке розуміння структур, умов та особливостей самоствавлення, які впливають на зміни в поведінці людини в різному віці, особливо в процесі зростання.

Проблему самоствавлення досліджували такі вчені, як Б. Ананьєв, І. Кон, О. Леонт'єв, В.М'ясіщев, В. Столін, К. Роджерс, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе, І. Чеснокова, Д. Ельконін. Їхні праці зробили вагомий внесок у розробку основних теоретичних положень проблеми самоствавлення особистості. Але на сьогоднішній день немає однозначного визначення поняття «самоствавлення». Відсутність чіткої термінології привела до того, що значення використаних термінів більшістю авторів не розрізняються, вони найчастіше вживаються як синоніми. [28].

Грунтовне дослідження самоствавлення як системного особистісного утворення проводиться відомими психологами В.В. Століним, М. Кальвіньо, Н.І. Сарджвеладзе, А.В. Петровским, А.І. Харашем. Вчений С.Р. Пантілеєв досліджує особливий взаємозв'язок між системою самооцінок, емоційно-ціннісних ставлень особистості та її самореалізацією. [28;29].

Тема самоствавлення школяра є об'єктом досліджень в галузі психології, педагогіки, розвитку дитини та інших суміжних областей. Багато вчених, психологів та педагогів присвятили свої дослідження самоствавленню школярів. Наприклад, дослідження в цій галузі ведуть такі вчені:

1. Альберт Бандура: Соціальний психолог Альберт Бандура досліджував самостановлення і саморегуляцію учнів. Він розробив теорію саморегуляції, включаючи поняття автономії, вміння управляти собою та мотивації до досягнення.
2. Карол Двек: Психолог Карол Двек займався дослідженням розвитку дитини та самостановлення. Вона пропонувала концепцію "росту націленості" (growth mindset), яка стверджує, що віра в можливість зміни та розвитку може сприяти самостановленню.
3. Еллен Леннерс: Педагог Еллен Леннерс вивчала питання самостановлення школярів та розробила методику "Теорія додаткового замовлення" (The Theory of Positive Disintegration). Вона акцентує увагу на значенні внутрішньої мотивації, особистісного розвитку та формування особистої ідентичності.

Аналіз феномена самоставлення обов'язково передбачає визначення поняття ставлення особистості. У сучасній психологічній науці вважається, що термін "ставлення" є найбільш змістовним для опису конкретної особистості. Згідно з поглядами С. Рубінштейна, становлення особистості включає розвиток її нових ставлень до навколишнього світу, а ступінь їх сформованості і визначеності служить мірою зрілості особистості. Також Б. Ананьєв висловлював подібну точку зору щодо визначення категорії "ставлення", підкреслюючи роль ставлення людини до себе як важливого фактора у виникненні і стабілізації цілісності особистості. Теоретичні та різні прикладні аспекти категорії «ставлення» певною мірою розкриваються в працях М. Алексєєвої, О. Андрєєвої, О. Алфьорової, Л. Божовича, В. Бондаревського, Р. Гурової, Г. Костюка, О. Леонтьєва, В. Мерліна, В. М'ящічева, С. Рубінштейна, М.Савчина, Г. Щукіної та ін. вчених. У своїх роботах дослідники відзначали багатогранність цього психологічного феномена та різноманітність аспектів його вивчення, серед яких називали: структуру ставлення, зв'язок ставлення з потребами і мотивами, зв'язок із пізнавальними інтересами, ставлення до діяльності.

Ставлення має складний психологічний зміст, охоплюючи емоційний, когнітивний та поведінкові компоненти. На сьогоднішній день детальніше вивчено роль останніх двох компонентів у структурі ставлення, порівняно із емоційним компонентом. Дослідження цього останнього тісно пов'язане з аналізом проблем емоцій, які залишаються менш вивченими в психології, хоча деякі позитивні зрушення відбуваються завдяки дослідникам, таким як Б. Додонов, О. Запорожець, В. Котирло, О. Кульчинська, Я. Неверович, К. Обуховський, О. Овчинникова, Т. Титаренко, О. Чебикін та інші.

Емоційний компонент у структурі ставлення виступає провідним, оскільки саме через накладання емоцій особистості на предмет відбувається формування ставлення, яке, в певній мірі, освідомлюється та сприймається нею. Таким чином, кожне ставлення завжди супроводжується емоційним переживанням особистістю. Відсутність емоційного компонента узагальнюючого оцінного ставлення суб'єкта є неможливою.

Отже, вважається, що в свідомості відбувається когнітивне відображення дійсності та смислове розуміння цієї дійсності, і кожен акт психічної діяльності містить елементи обох компонентів. З урахуванням важливості ролі емоційного компонента в ставленні особистості, дослідники зазначають, що особистісні ставлення відображають рівень інтересу, силу емоцій, бажань та виявляються в поведінці суб'єктів, їх діях та переживаннях.

Як писав С. Рубінштейн: « Наші власні переживання як би безпосередньо вони не переживалися, пізнаються і усвідомлюються лише опосередковано, через їх ставлення до об'єкту» [6; 10].

У своїх працях Л.С.Виготський визначав, що самоставлення як особистісне утворення, де його будова може бути розкрита у реальних життєвих відносинах суб'єкта, «соціальних ситуацій його розвитку» та діяльності за якими стоять мотиви, пов'язані з самореалізацією суб'єкта як особистості [26].

Психологами визначались два процеси, які одночасно є в основі самоставлення – система самооцінки та система емоційно-ціннісного ставлення до себе. У випадку оцінки, самоставлення являє собою самоповагу, почуття ефективності. У якості емоції, самоставлення – це симпатія, самоприйняття, цінності. Оціночний компонент самоставлення базується на оцінках досягнення власних результатів. Якщо людина недооцінює себе у порівнянні з тим, якою вона є у дійсності, незадоволена власними результатами, це знижує її рівень самооцінки. Як завищена, так і занижена самооцінка ускладнює життя самої людини та її оточуючих. У працях відомих психологів Р.Бернса, І.Кона визначено, що позитивне самоставлення сприяє внутрішній стабільності особистості. Особливо важливо визначати самооцінку дитини у зв'язку з її формуванням і можливістю корегування. Т.Титаренко зазначає, що у кожному самооцінюванні є емоції та раціональний аргумент.

Як видно, ставлення – це результат індивідуального розвитку особистості, яке визначає рівень її інтересу, силу емоцій, бажань і виявляється у поведінці. З іншого боку, самоставлення – це ставлення до самого себе, яке не може раптово виникнути паралельно із ставленням до зовнішніх об'єктів. Воно є осмисленим ставленням до власних суб'єктивних утворень, а саме особистісних властивостей. При вивченні самоставлення в контексті проблем, таких як онтогенез, механізми формування стійкого позитивного самоставлення, фактори порушення нормального розвитку особистості та сенситивний період становлення самоставлення, науковці використовують різні терміни, такі як "загальна" або "глобальна самооцінка", "самоповага" та "емоційно-ціннісне ставлення до себе".

У цьому контексті концептуальна модель самоставлення як соціальної настанови детально розроблена грузинським психологом Н. Сарджвеладзе, який вперше введе "самоставлення" у науковий обіг як спеціальне поняття та класифікує його як підклас соціальної настанови. Визначаючи

самоствалення як ставлення суб'єкта потреби до ситуації її задоволення, спрямоване на самого себе, він розглядає його як частину системи "особа – соціальний світ". Згідно з його дослідженням, ставлення до себе є однією з ключових структурних одиниць диспозиційного ядра особистості, розуміючи диспозицію як "схильність до певної взаємодії особи з соціумом і самим собою, що визначається готовністю або зафіксованою настановою суб'єкта в життєдіяльності". [21; 8].

Самоствалення є для психологічної науки актуальним об'єктом дослідження ще з часів У. Джеймса. За цей час накопичено багато теоретичних і експериментальних даних щодо вивчення самоствалення як об'єкту психологічного розгляду, розкриті будова, особливості функціонування та механізми його розвитку.

І. Яворська-Ветрова розглядає: «самоствалення як особистісний феномен, складного когнітивно-афективного утворення, що включає ціннісний компонент» (Яворська-Ветрова, 2017: 199). А. Колодяжна вивчає проблеми функціонального значення самоствалення у творчій діяльності (Колодяжна, 2016). К. Кідалова досліджує поліфункціональність самоствалення (Кідалова, 2018). J. Nattie відмічає, що на поведінку особистості впливає її самоствалення (Nattie, 1996). Л. Тищенко розглядає самоствалення: «як дієвий початок саморозвитку індивіда та реалізації його самості, як обов'язкова невід'ємна основа суб'єктності людини; самоствалення є необхідним каналом впливу особистості на розвиток власних ставлень щодо життя» (Тищенко, 2012: 231). Автори сучасної зарубіжної наукової літератури вважають, що ставлення до себе проявляється у два способи: самоспівчуття та глобальна самооцінка (Neff & Vonk, 2009) Також вони констатують, що формування самоствалення відбувається в дитинстві, а на процес його формування впливає значуще оточення (Oyserman, 2001). Водночас, дослідники вказують на значний вплив самооцінки людей на якість їхніх романтичних стосунків (Erol & Orth, 2016). У своїй монографії Р. Бернс зазначає, що в дитинстві

самоствалення проявляється з найбільшою динамікою. Це пов'язано з тим, що у цей віковий період самоствалення найменш структуровано. Він додає: «Орієнтири для самооцінки, закладені у дитинстві, підтримують самі себе протягом життя людини; відмовитись від них надзвичайно важко. Ця обставина ставить під сумнів теоретичне припущення, що індивід може легко підвищити самооцінку, знизивши рівень своїх вимог» (Бернс, 1986: 54). Таким чином, Бернс вважав, що динамічність і стійкість самоствалення залежить від рівня психічного розвитку індивіда, на ранніх стадіях самоствалення динамічне, а з розвитком індивіда стає все більш стійким (Бернс, 1986).

Самоствалення як систематичний особистісний розвиток означає процес, за допомогою якого людина формує власну особистість, цінності, переконання та ставлення до навколишнього світу. Цей процес ґрунтується на внутрішньому відборі та поєднанні різних факторів, що впливають на розвиток особистості, таких як досвід, знання, цінності, уявлення та ідеали.

Самоствалення як системне особистісне утворення є постійним і неперервним процесом, що відбувається протягом усього життя людини. Це дозволяє розвивати свою особистість, досягати більшої гармонії і задоволення в житті.

Самоствалення школяра також можна розглядати як системне особистісне утворення, оскільки в цьому віковому періоді відбуваються значні зміни в особистості дитини. Основні аспекти самоствалення школяра включають:

1. Визначення особистих цінностей: школяр починає усвідомлювати свої особисті цінності і встановлювати, що для нього важливо в житті. Це можуть бути цінності, пов'язані з сім'єю, дружбою, навчанням, творчістю, спортом тощо.

2. Розвиток самоідентифікації: школяр стає більш свідомим себе як індивіда і починає формувати свою унікальну особистість. Він виявляє свої

сильні сторони, інтереси, хобі, а також визначає свої межі та впливові фактори.

3. Розвиток соціальних навичок: школяр навчається взаємодіяти з однолітками і дорослими, розвиває комунікативні вміння, навички співпраці, емпатії та вміння вирішувати конфлікти. Це допомагає йому встановити взаємодію з оточуючими людьми і будувати здорові стосунки.

4. Формування особистих цілей: школяр навчається ставити перед собою завдання і визначати свої цілі. Він встановлює академічні, спортивні, творчі або особисті цілі і вчиться планувати свої кроки для досягнення цих цілей.

5. Розвиток саморегуляції: школяр вчиться контролювати свої емоції, володіти власною поведінкою та реагувати на виклики. Він формує вміння впоратися зі стресом, розвиває терпимість, терпіння та вміння встановлювати пріоритети.

6. Розвиток творчого мислення: школяр навчається критично мислити, генерувати нові ідеї, розв'язувати проблеми і розвивати свою творчість. Він вчиться виражати себе через мистецтво, літературу, музику, танець тощо.

7. Розвиток навчальних навичок: школяр активно вивчає нові знання, розвиває свою когнітивну сферу, опановує навчальні стратегії, вчиться плануванню та організації часу. Він набуває навичок самостійного навчання та розв'язання завдань.

Ці процеси самоствавлення в шкільному віці є важливим етапом в розвитку особистості, який формує фундамент для подальшого життя та професійного розвитку.

З огляду на це можна стверджувати, що самоствавлення є передумовою і невід'ємним чинником ефективної організації самостійної навчальної діяльності учнів, тобто її оптимізації.

Оптимізація (от лат. *optimus* – «найкращий») у загальному вигляді означає вибір найкращого, найбільш сприятливого варіанту з багатьох можливих умов, засобів, дій тощо.

Введення в науковий обіг поняття «оптимізація» пов'язане з з'явилася необхідність вдосконалення форм і методів організації навчальної діяльності. Термін «оптимізація» сходить до дієслова «оптимізувати» через прикметник «оптимальний», вперше зафіксованому в приватних словниках в нашій країні і за кордоном на початку 60-х рр.. двадцятого століття і трактуватися як «складати, прораховувати програму, найбільш прийнятну модель організації чого-небудь». Будучи словом латинського походження, «оптимізація» визначається як вибір найкращого (оптимального) варіанта завдання з безлічі можливих за даних умов [9, с. 348]

Отже, оптимізація зокрема самостановлення молодших школярів, поступово перетворюється в оптимізацію індивідуальних зусиль для розвитку й самореалізації своєї неповторної особистості. Безумовно, залишаються важливими положення оптимізації про досягнення високих навчальних результатів при мінімально необхідних зусиллях і витраченого часу, завдяки раціональній організації праці вчителя та учня.

Для оптимізації самостановлення молодших школярів у сучасному освітньому процесі школи, таким чином, необхідно враховувати ряд факторів. До них відносяться: проблемізація, інтеграція і діалогізація навчального змісту; дослідницький і особистісно зорієнтований підходи до організації самостійної роботи учнів; творча спрямованість самостійної діяльності; використання інформаційних технологій.

Оптимізація передбачає постійний творчий пошук найкращих варіантів педагогічного процесу. Оптимізація вимагає усунення перевантажень учнів навчальною роботою будь-якого виду, оптимального темпу навчання, оптимального обсягу самостійної роботи. Оптимальність є тим принципом, що висуває вимоги раціональності, розумності, зваженості, додержання всіх інших принципів наукової організації педагогічної праці.

1.2. Індивідуально-психологічні особливості самоствалення дітей молодшого шкільного віку

Початкова школа - це новий етап у розвитку дитини, який охоплює період від 6-7 років до 10-11 років. Це період, коли діти випробовують свої сили, вирішуючи складні завдання, що виникають при взаємодії із зовнішнім середовищем. Як правило, в міру того, як росте тіло, якісно змінюється і свідомість дитини.

Молодший школяр – ще маленька людина, але вже дуже складна, зі своїм внутрішнім світом, зі своїми індивідуально-психологічними особливостями. Молодший шкільний вік називають вершиною дитинства. Дитина зберігає багато дитячих якостей – легковажність, наївність, погляд на дорослого знизу вгору. Та вже починає втрачати дитячу безпосередність у поведінці, у нього з'являється інша логіка мислення [6, с. 120].

Психічний аспект також зазнає якісних змін і соціальні зв'язки стають більш складними, змінюються мотивації. Однак найважливішою подією цього періоду, безсумнівно, є зміна соціального статусу – вступ дитини до школи.

Молодший шкільний вік надзвичайно важливий етап розвитку дитини, зокрема формування її соціальної поведінки, особистісного ставлення до навколишнього середовища, до самої себе, а також ототожнення себе із соціумом. Це допомагає дитині успішно пристосовуватись до нових соціальних умов загалом, та до навчання у широкому сенсі [20].

Реформування початкової освіти в Україні відповідно до положень концепції «Нової української школи», передбачає перехід до особистісно орієнтованої моделі освіти, пріоритетною метою якої є не лише формування в учнів бажання та уміння вчитися, а й збереження психічного здоров'я дітей та турбота про емоційне благополуччя учнів.

Глибокі зміни, що відбуваються в психологічному вигляді молодшого школяра, свідчать про широкі можливості розвитку дитини на даному

віковому етапі. Протягом цього періоду на якісно новому рівні реалізується потенціал розвитку дитини як активного суб'єкта, що пізнає навколишній світ і самого себе, що здобуває власний досвід у цьому світі. Основи багатьох психічних якостей особистості закладаються і культивуються саме в молодшому шкільному віці. Тому особлива увага вчених спрямована на виявлення резервів розвитку молодших школярів.

Використання цих резервів дозволить більш успішно готувати дітей до подальшої навчальної і трудової діяльності.

Для дослідження проблеми психологічних особливостей розвитку особистості дитини молодшого шкільного віку велике значення мають праці Л. Божович, Д. Ельконина, М. Забродського, Г. Костюка, В. Котирло, Н. Лейтеса, С. Максименка, П. Якобсона та ін.

Розвиток особистості молодшого школяра- складний, тривалий і суперечливий процес. На його формування впливають такі чинники:

- Біологічні фактори (тип і характер нервової системи);
- Соціальні фактори (в якій формується самосвідомість і самооцінка); вчитель і його особистісні якості ,соціальні фактори класні колективи (формується дружні стосунки); сім'я, місто, культура, музика, культура, музика, кіно.

Спрямованість особистості учнів середньої школи виражається в їхніх потребах і мотивах. Як і дошкільнята, вони мають сильну потребу в грі, але зміст гри вже змінюється; рух (дітям потрібно давати більше можливостей рухатися, оскільки вони не можуть довго за партою.

Найважливішою особливістю цього віку є зміна соціального статусу особистості.

Вчорашній дошкільник стає учнем і членом групи, школи чи класу, який повинен відповідати новим нормам поведінки, вміння підпорядковувати свої бажання новому розпорядку дня і т.д.

Соціальний контекст інтелектуального розвитку молодшого школяра характеризується системою вимог та очікувань дорослих щодо інтеграції дитини в шкільне середовище.

У рамках цих відносин змінюється позиція як дітей, так і дорослих, особливо батьків. Дорослі очікують від своїх дітей більшої самостійності та відповідальності і терпіння.

Коло обов'язків дітей значно розширюється. З одного боку, діти молодшого шкільного віку усвідомлюють суспільну важливість освіти, яку вони отримують у школі з іншого боку, діти молодшого шкільного віку визнають соціальну значущість своєї освіти в школі і розглядають її як необхідний підготовчий етап до дорослого життя.

Ці періоди сприймаються дітьми як своєрідний переломний момент у їхньому житті.

Відновлюються стосунки з дорослими, а найавторитетнішою людиною в оточенні стає вчитель.

Розвиток молодших школярів є динамічним процесом, який включає фізичний, психологічний, соціальний та когнітивний аспекти. Особливості розвитку молодших школярів можуть варіюватися в залежності від індивідуальних характеристик кожної дитини, але існують деякі загальні тенденції. Ось деякі особливості розвитку молодших школярів:

1. Фізичний розвиток: У цьому віці діти зазвичай збільшують свої фізичні можливості та набувають більшої координації рухів. Вони стають більш активними та мають більшу енергію, що вимагає можливості для фізичної активності та руху.

2. Когнітивний розвиток: Молодші школярі починають розвивати свої когнітивні навички, такі як мислення, увага, пам'ять та мова. Вони здатні до більшої складності в учінні, розуміють причинно-наслідкові зв'язки та можуть застосовувати логічні судження.

3. Соціальний розвиток: Діти в цьому віці починають більше спілкуватися з однолітками і розвивають навички соціальної взаємодії.

Вони вчаться співпрацювати, ділитися та розв'язувати конфлікти. Рольові ігри стають популярними, і діти починають розуміти різні ролі та відносини між ними.

4. Емоційний розвиток: Молодші школярі поступово вчаться виявляти свої емоції та розуміти емоційний стан інших людей. Вони можуть бути більш самостійними та впевненими в собі, але також зазнають емоційних коливань і впливу зовнішніх факторів.

5. Розвиток мови: У молодших школярів розвиток мови продовжується, вони вчаться читати, писати і виражати свої думки більш складними способами. Їхні словникові запаси розширюються, і вони починають розуміти більш складні концепції та ідеї.

6. Розвиток моторики: У цьому віці діти розвивають свої моторні навички, уміння керувати рухами свого тіла. Вони здатні до більшої точності в координації рухів, таких як писання, малювання та заняття спортом.

7. Розвиток самоідентифікації: Молодші школярі розпочинають формувати свою самоідентифікацію, розуміють, хто вони як особи, та виявляють свої інтереси та таланти. Вони можуть почувати себе більш незалежними від своїх батьків та сім'ї.

Ці особливості розвитку молодших школярів не є вичерпним списком, і кожна дитина розвивається унікальним темпом. Важливо враховувати індивідуальні особливості кожної дитини та створювати сприятливе середовище для їхнього розвитку та навчання.

У цьому віці діти проявляють високу емоційність, проте поступово набувають навичок управління своїми емоційними станами та стають більш стриманими та врівноваженими. Основними джерелами їхніх емоцій є навчальна та ігрова діяльність, включаючи успіхи та невдачі в навчанні, взаємини в колективі, читання літератури, сприймання телепередач, фільмів, та участь у грах.

Молодші школярі переживають нові враження, виявляють здивування, сумнів, радість від пізнання, що є основою для розвитку допитливості та формування пізнавальних інтересів. Разом з тим, діти поступово розвивають усвідомлення своїх почуттів та здатність розпізнати їх виявлення в інших людей.

Емоційна сфера молодших школярів включає переживання нового, здивування та сумніви, що є основою для росту допитливості та формування пізнавальних інтересів. Діти проявляють емоційну вразливість та розвивають почуття самолюбства, яке може виявлятися у грубості, запальності та інших формах емоційної невірноваженості.

Шкільне навчання сприяє розвитку вольових якостей, вимагаючи усвідомлення та виконання обов'язкових завдань, підпорядкування своєї активності, волеве регулювання поведінки та здатність ефективно керувати увагою. Зростає вимогливість до себе та інших, розширюється усвідомлення обов'язків та розуміння їх необхідності.

На цьому етапі розвитку воля характеризується нестійкістю в часі, але діти поступово набувають такі вольові риси як самостійність, упевненість у собі, витримка та наполегливість. Формування вольових якостей залежить від методів навчання та виховання, а характер у цьому віці щойно починає визначатися.

Самооцінка молодших школярів є конкретною та ситуативною, частково визначається вчителем та їхніми успіхами та невдачами. Рівень домагань формується через досягнені успіхи та невдачі в попередній діяльності.

Школа сьогодення – це школа, де учень повноцінно живе, проектує власне майбутнє та свій шлях, ставить перед собою завдання самовдосконалення, самовиховання й самоосвіти, ставлять перед собою виклики та вчиться вирішувати складні проблеми власного життя.

Ще в початковій школі необхідно навчити учня орієнтуватися в потоці інформації, самостійно поповнювати свої знання, виявляти творчий

підхід до розв'язання навчальнопізнавальних завдань. Молодші школярі характеризуються майже невичерпними пізнавальними можливостями і готовністю до пізнання нового. Тому вчитель має використовувати адекватні педагогічні засоби, спрямовані на збереження і подальший розвиток природної допитливості дітей, на формування їхньої зацікавленості, самостійності, наполегливості.

При реформуванні шкільної освіти необхідно розвивати адекватну самооцінку, самоконтроль, визнання власних здібностей, розвиток власної "Я-концепції", віри у власні сили, визнання авторитету вчителя, взаємодію та співпрацю між вчителями, учнями та батьками, і самостановлення як особистості, що сприятиме подальшому особистісному розвитку.

Система освіти, що спрямована на формування підрастаючого покоління, зазначає Л. Кулакова, що спроможне бути творчим, активним і свідомим, враховує ці перетворення під час організації освітнього середовища закладу загальної середньої освіти. Особливо це потрібно враховувати при вихованні учнів початкової школи, коли закладаються основа моральності людини (Кулакова, 2015).

1.3. Арт-терапія як метод самостановлення молодших школярів

Науковці, освітяни, педіатри та батьки сьогодні закликають до вирішення проблеми створенням умов, за яких учні не шкодили би собі а процес навчання за потреби навіть мав лікувальних ефект.

Це змушує нас шукати нові психолого-педагогічні засоби взаємодії з дітьми в освітньому процесі. Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю застосування корекційних методів системного характеру в роботі з дітьми, що впливає не тільки на окремі психічні процеси, але й на особистісні структури в цілому.

Для сучасної психолого-педагогічної науки залишається пріоритетною проблема пошуку ефективних технологій, завдяки яким можливо оптимізувати процеси виховання особистості, формування її системи цінностей, готовності до самореалізації у суспільстві. В сучасних

умовах використання арт-терапії широко розповсюдилось в освітній сфері, де такий педагогічний напрям отримав назву арт-педагогіка. Завдяки своєму міждисциплінарному характеру арт-терапія здатна не лише здійснити терапевтичний чи корекційний вплив на психофізичний стан дитини, а й реалізувати основні освітні функції.

Одним із них є арт-терапія, яка допомагає дітям впоратися з психологічними проблемами, відновити емоційну рівновагу та переключитися з негативних переживань на позитивні почуття і думки.

Арт-терапія це клінічний метод, спрямований на людей, які потребують психотерапевтичної допомоги в контексті вирішення психологічних проблем, пов'язаних із собою чи навколишнім світом, він не може замінити психотерапію, чи лікування а зосереджується на використанні різних мистецьких методів таких як музика, театр, мистецтво.

Арт-терапія активно розвивається як за кордоном, так і в нашій країні. Вона використовується не лише з терапевтичною метою, але й для діагностики, корекції та психопрофілактики, а також набуває все більшого поширення в професійному середовищі. Трансформації в соціально-політичній, економічній, культурній сферах та сфері знань стимулювали розвиток арт-терапії, а також розвиток досліджень з арт-терапії.

Розвиток досліджень з арт-терапії, розробка арт-терапевтичних технік та науковий аналіз їх психотерапевтичних ефектів.

Отже, терміном «арт-терапія» позначають сукупність методів психологічної допомоги, які ґрунтуються на самовираженні у процесі творчості – танці, малюнку, співу, складання віршів, казок тощо.

«Арт-терапія – це метод зцілення за допомогою творчого самовираження. Не терапія або лікування, а саме зцілення – досягнення цілісності. Зцілення пов'язане з духовною цілісністю, гармонією духу й тіла. Мистецтво є психотерапевтичним по своїй природі й сутності, тому що воно пов'язане з адаптацією людини до навколишньої реальності, сенсом існування «Я» і внутрішнім буттям людини» [3]

Арт-терапія – процес усвідомлення себе і світу. У творчості втілюються почуття, надії і страхи, очікування і сумніви, конфлікти і примирення. Творчі можливості як дитини, так і дорослого, реалізовані в процесі арттерапії, припускають інтелектуальний, емоційний розвиток та розкриття творчого потенціалу особистості. Переживання моменту творення дає сили для подолання перешкод і вирішення внутрішніх і зовнішніх конфліктів (Сорока, 2008).

Визначення арт-терапії, запропоноване Американською асоціацією арт-терапії є наступне:

Арт-терапія – це інтегративна професія психічного здоров'я та надання послуг людям, яка збагачує життя окремих осіб, сімей і спільнот через активну творчість, творчий процес. Наприклад : психологічна теорія та людський досвід у психотерапевтичних стосунках. Застосовується арт-терапія покращувати когнітивні та сенсорно-моторні функції, розвивати самооцінку та самосвідомість, розвивати емоційну стійкість, сприяння розуміння, покращення соціальних навичок, зменшення та вирішення конфліктів і страждань, а також сприяти суспільним та екологічним змінам[2].

Арт-терапія – це відносно новий метод психокорекції. Термін «арт-терапія» (буквально: терапія мистецтвом) ввів у вживання в 1938 р А. Хілл. В даний час під арт-терапією розуміють використання всіх видів мистецтва. Цей метод дозволяє експериментувати з почуттями, досліджувати і виражати їх на символічному рівні [1].

Аналіз сучасних підходів до психологічного супроводу особистості, зокрема, психокорекції, засвідчив, що одним з ефективних та екологічних методів психокорекційного впливу є арт-терапія з її різноманітністю та багатогранністю напрямів. На сьогоднішній день темі арт-терапії приділяють увагу багато науковців (М. Наумбург, Е. Крамер, М. Лібман, С. Скейфіта, Л. Аметова, Т. Глухова, О. Копитін, Л. Лебедева, О. Свистовська, О. Серова, А. Бреусенко-Кузнецов, О. Вознесенська, О. Деркач, Н.

Заболотна, В.Іванова, , Т. Мірошніченко, О. Плетка, В. Савінов, І. Садова, О. Скнар, В. Стадник, Т. Яценко та інші).

Згідно Т. Голінської [14], арт-терапія – це метод розвитку та зміни свідомих і несвідомих сторін психіки особистості за допомогою різних форм і видів мистецтва. Арт-терапія все частіше розглядається як інструмент прогресивної психологічної допомоги, що сприяє формуванню здорової та творчої особистості, а також реалізації на практиці таких функцій соціалізації особистості, як адаптаційна, корекційна, мобілізуюча, регулятивна, реабілітаційна та профілактична. Основна мета арт-терапії - гармонізація внутрішнього стану клієнта, тобто відновлення його здатності знаходити оптимальне, що сприяє продовженню життя стан рівноваги.

Цілями арт-терапії згідно дослідження А. Хіля [23] є:

- 1) акцентувати увагу клієнта на його відчуттях і почуттях;
- 2) створити оптимальні для клієнта умови, що сприяють найбільш чіткої вербалізації і опрацювання тих думок і почуттів, які він звик придушувати;
- 3) допомогти клієнту знайти соціально прийнятний вихід як позитивним, так і негативним почуттям.

Основною технікою арт-терапії є техніка активної уяви.

Ця техніка пропонує необмежені можливості для самовираження та реалізації людини.

Продукт творчості через активне розпізнавання себе.

Механізм психологічного корекційного впливу арт-терапії полягає в тому, що мистецтво дозволяє в особливій символічній формі реконструювати конфліктну травматичну ситуацію і знайти її вирішення через переструктурування цієї ситуації за допомогою творчих здібностей клієнта. Прийоми арт-терапії спираються на ідею про те, що будь-яка людина, як підготовлений, так і не підготовлений, здатний перетворювати свої внутрішні конфлікти в візуальні форми [14].

Якщо розглядати це поняття з позиції генезису його словотворення, то «арт-терапія» складається з двох слів: «арт» і «терапія». Складова «арт» походить від латинського «artista» – освічений, магістр мистецтва; тобто людина, яка обрала своєю професією публічне виконання творів різних видів мистецтва. Складова «терапія» – від грецького «therapeia» – лікування – розділ медицини, що вивчає внутрішні хвороби, розробляє методи їх лікування і профілактики [16, с. 27].

Техніки арт-терапії досить різноманітні – це власне (Схема 1.1): арт-терапія, музикотерапія, танцювальна терапія, казкотерапія, бібліотерапія, ігротерапія, кольоротерапія, фототерапія, лялькотерапія та ін., які застосовуються при досить широкому спектрі проблем (психологічні травми, втрати, кризові стани, внутрішньо і міжособистісні конфлікти, постстресові та психосоматичні розлади, екзистенційні та вікові кризи тощо).



Схема 1.1. Техніки арт-терапії.:

Проте, що стосується педагогіки, то, забезпечуючи динамічну систему взаємодії між дитиною, продуктом її образотворчої діяльності і дорослим (психологом, педагогом, вихователем), арт-терапія здатна не лише здійснити терапевтичний чи корекційний вплив на психічний та

фізичний стан дитини, а й реалізувати основні функції освіти: виховну, розвивальну, діагностичну, корекційну, соціалізуючу, психогігієнічну тощо.

Арт-терапія спрямована на розкриття творчих здібностей та внутрішнього потенціалу дитини, активізацію внутрішніх механізмів саморегуляції та процесів зцілення. Вона виступає як засіб для вивчення та гармонізації унікальних аспектів внутрішнього світу дитини, які важко виражати словами. Арт-терапія сприяє вільному самовираженню та самопізнанню, надаючи можливість розуміти почуття, спогади, образи майбутнього та інші аспекти, які складно передати словесно. Це також час для внутрішнього спілкування, під час якого дитина може досягти самозцілення.

Художня творчість вже сама по собі є арт-терапевтичним процесом, що дозволяє спостерігати за дитиною під час спонтанної творчості, наближаючись до розуміння її інтересів, цінностей, унікальності та внутрішнього світу. У даному контексті діагностичні та терапевтичні процеси відбуваються одночасно під час захопливої творчості, що сприяє налагодженню емоційних, довірливих та комунікативних зв'язків між дорослим та дитиною.

Дослідження, проведені під керівництвом Л. Лебедевої, вказують на те, що арт-терапія вирішує ряд педагогічних завдань. Виховні аспекти включають навчання дітей коректному спілкуванню, співпереживанню та дбайливим взаєминам, що сприяє моральному розвитку особистості та формує доброзичливі стосунки з педагогом. Корекційні ефекти виявляються у поліпшенні образу "Я", самооцінки та взаємодії з іншими, в той час як психотерапевтичний аспект передбачає створення емоційно теплої атмосфери та емпатичного спілкування. Арт-терапія також має діагностичний потенціал, допомагаючи отримати інформацію про розвиток та індивідуальні особливості дитини. Розвивальні аспекти включають особистісне зростання, набуття досвіду нових форм діяльності та розвиток творчого потенціалу.

Мета впровадження арт-терапії в освітній процес полягає у сприянні шкільній та соціальній адаптації дітей, підвищенні навчальної успішності та розвитку їх творчого потенціалу та компетентностей. Використання арт-матеріалів надає учням можливість усвідомлення та вираження своїх емоцій, страхів та тривог у безпечному середовищі.

Висновки до розділу I

Зробивши теоретичний аналіз дослідження проблеми самостановлення молодших школярів можемо зробити такі висновки.

У сучасних умовах численних соціально-політичних перетворень в Україні особливої актуальності набуває питання особистісного становлення й майбутнього розвитку громадянина. У цих умовах зростає необхідність глибокого знання внутрішнього потенціалу учня, його вікових особливостей розвитку.

Забезпечення процесу виховання і навчання кожної дитини на основі розвитку її природних здібностей є головною концепцією дитиноцентризму.

Школа сьогодні – це школа, в якій учень повноцінно живе, проектує своє майбутнє, власний шлях, ставить перед собою завдання самовдосконалення, самовиховання й самоосвіти, вчиться вирішувати складні проблеми власного життя.

Саме вчитель такої школи здатний закласти підґрунтя розвитку творчого потенціалу особистості, розвинути в неї спонтанність та креативність, запровадити у навчально-виховний процес інтерактивні особистісно зорієнтовані технології навчання, що надають можливість дитині почуватися успішною [цит.23].

Отже, аналіз літератури засвідчив, що проблема формування успішної особистості молодшого школяра в умовах Нової Української Школи набуває дедалі більшої своєчасності та актуальності.

Щодо молодших школярів, успішна особистість формується у спеціально створених умовах за допомогою спеціально розробленої методики з використанням новітніх форм, прийомів та засобів.

Таким чином, на нашу думку, арт-терапія як напрямок сучасної психотерапії, що використовується задля розвивального впливу на ресурсну базу кожної особистості несе велику роль. Саме в школі арт-терапія виконує виховну, корекційну, діагностичну, розвивальну (ресурсну) функції.

Арт-терапія в Україні все ще перебуває на стадії становлення.

Найбільш розвиненою є арт-терапія за допомогою образотворчого мистецтва та танцювально-рухових підходів. Звичайно, і теорія, і практика арт-терапії піднімають значну кількість суперечливих питань. Однак, мабуть, було б нерозумно очікувати від цього напрямку терапії однозначності.

Арт-терапія сьогодні активно розвивається й зарубіжжям, і в нашій країні, використовується як з метою терапевтичного впливу, так й при розв'язанні діагностичних, корекційних, психопрофілактичних завдань, і стає усе більш популярною в професійному середовищі. Трансформація соціально-політичних, економічних, культурно-інформаційної сфер суспільства в цілому стимулює розвиток арт-терапії, зростання досліджень, присвячених розробці арт-терапевтичних технологій і науковому аналізу їхнього психотерапевтичного ефекту. Все частіше арт-терапія використовуються не лише в клінічних цілях, але і як профілактичний засіб для розвитку здорового світосприйняття й способу життя

Варто зазначити, що, на відміну від США та Західної Європи, в Україні арт-терапією займаються не лікарі, а практикуючі фахівці - психологи та педагоги, що сприяло популяризації цього методу в соціальній та освітній сфері.

Оскільки арт-терапія є терапією шляхом творчого самовираження, то із впевненістю можна стверджувати, що ця її властивість відкриває безмежні можливості для особистого зростання [17].

Арт-терапія сприяє когнітивному та емоційному розвитку, допомагає подолати різні психолого-педагогічні труднощі та забезпечує простір для безпечного вираження тривог, страхів, переживань, становленню власного я.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ САМОСТАВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ МЕТОДАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ

2.1. Дослідження стану сформованості самоствавлення учнів початкової школи методами арт-терапії

Для дослідження стану сформованості самоствавлення учнів початкової школи нами було використано комплекс теоретичних та емпіричних науково-дослідних методів. Такі теоретичні методи як аналіз, узагальнення, абстрагування, порівняння та систематизація науково-педагогічної літератури, та такі емпіричні методи як спостереження, бесіда, діагностика становлять основу експериментальної роботи.

Ця робота проводилася у період вересня – жовтня 2023 року на базі Сторожинецького ліцею №1 Чернівецького району Чернівецької області. У дослідженні взяли участь діти 2-4 класів у кількості 60 учнів від 7 до 10 років. 46 хлопчиків і 13 дівчат, з яких були сформовані 2 групи (вибірка).

Контрольна група – 28 дітей, з них 12 дівчаток та 16 хлопчиків;
експериментальна група - 32 дитини , з них 14 дівчаток та 18 хлопчиків.

З обома групами було проведено діагностичну роботу для встановлення рівня сформованості самоствавлення та з експериментальною групою було проведено арт-терапевтична робота протягом 2 місяців . Після завершення циклу арт-терапевтичних вправ було проведено контрольне дослідження.

Мета експериментальної роботи полягала в перевірці ефективності впливу арт-терапії на самоствавлення учнів початкової школи .

У процесі експериментальної роботи було поставлено такі завдання:

1) визначити вихідний рівень і простежити динаміку сформованості рівня самоствавлення під час експерименту;

- 2) експериментально перевірити ефективність впливу арт-терапії на формування самоставлення учнів ;
- 3) провести якісний і кількісний аналіз отриманих результатів;
- 4) розробити практичні рекомендації шкільним психологам, учителям та батькам щодо самоставлення учнів початкової школи .

Дослідження було проведено у три етапи:

- 1) Констатуючий етап: підбір методик, які спрямовані на виявлення стану сформованості самоставлення. Проведення первинної діагностики рівня, а також поділ досліджуваних дітей на контрольну та експериментальну групу.
- 2) Формувальний етап: апробація арт-терапевтичних методик з розвитку самоставлення в експериментальній групі.
- 3) Контрольний етап. Проведення вторинної контрольної діагностики стану сформованості самостановлення дітей за допомогою обраних методик. Підтвердження ефективності проведених методів арт-терапії..

Для діагностики стану сформованості самоставлення учнів початкової школи було використано такий комплекс діагностичних методик:

- 1) Методика виявлення комунікативних умінь і навичок молодших школярів Ю. Орлова;
- 2) Методика визначення рівня самооцінки «Сходи» В.Г. Щур. ;
- 3) Методика «Емоційні обличчя» Н. Я. Семаго ;
- 4) Методика діагностики комунікативного контролю М. Шнайдера;
- 5) Проективна методика «Малюнок людини» .

Методика виявлення комунікативних умінь і навичок молодших школярів за Ю. Орловою, яка наведена в додатку (Додатку А) , спрямована на визначення рівня сформованості потреб та прагнень учнів до спілкування. Опитування включає в себе ряд тверджень, на які діти повинні надати позитивну або негативну відповідь.

Мета цієї методики полягає в об'єктивному виявленні комунікативних

компетенцій молодших школярів.

Щодо методики рівня самооцінки "Сходинок" зп В.Г. Щур, яка представлена в додатку (**Додатку Б**), вона застосовується для визначення рівня самооцінки дитини. Ця методика відзначається своєю простотою та доступністю для застосування. Вона не вимагає тривалої підготовки чи використання спеціальних матеріалів, що робить її зручною для психологів та батьків. Необхідно враховувати деякі тонкощі під час її застосування, але в цілому методика є ефективним інструментом для виявлення рівня самооцінки дитини.

Мета дослідження: визначити особливості самооцінки молодшого школяра. Дітям була дана наступна інструкція: – на аркуші паперу намалюйте драбинку з 10 сходинок. І уявіть собі, що на самій верхній сходинці даної сходи знаходяться найкращі діти. Вони найрозумніші, сильні, слухняні, красиві, добре навчаються, у цих дітей завжди все виходить, їх постійно хвалять вчителі і батьки. А на самій нижній сходинці знаходяться діти, які погано навчаються, не слухаються батьків, не можуть домогтися успіху. Відзначте, на яку сходинку ви поставите себе? Результати оброблялися наступним чином: якщо дитина поставила себе на 1-шу, 2-гю, 3-ю сходинку, то у нього низька самооцінка. Адекватна самооцінка, якщо на 4-ту, 5-ту, 6-ту, 7-му. а якщо стоїть на 8-й, 9-й, 10-й, то самооцінка завищена.

Методика «Емоційні обличчя» автор Н. Я. Семаго (Додаток В)

Дана методика була розроблена дослідницею в 1993 р і призначена для оцінки можливості адекватного пізнання емоційного стану, його точності та якості (тонкі емоційні диференціювання). Також при роботі з методикою можлива непрямая оцінка міжособистісних взаємин, в тому числі виявлення контрастних емоційних «зон» у спілкуванні з дітьми або дорослими [5, С. 144–151].

Призначена для роботи з дітьми від 3 до 11–12 років.

Складається з двох серій.

1 серія (3 зображення) складається з контурних (схематичних) зображень облич. У схематичному вигляді наводяться наступні емоційні вирази:

1. Злість (гнів);
2. Смуток;
3. Радість.

2 серія методики (14 зображень) містить в собі зображення конкретних осіб дітей (хлопчиків і дівчаток: по 7 зображень відповідно). У методиці використовуються зображення з наступними емоційними виразами:

1. Явна радість;
2. Страх;
3. Злість;
4. Привітність;
5. Подив;
6. Образа;
7. Замріяність .

Процедура проведення дослідження складалася з трьох послідовних етапів

- 1-й етап: пред'явлення для впізнання емоційних станів 1-ї серії зображень (схематичні зображення).
- 2-й етап: пред'явлення реальних зображень (у відповідності зі статтю дитини).
- 3-й етап: придумування історії про яке-небудь зображення.

Методика діагностики комунікативного контролю М. Шнайдера; (Додаток Г)

Також нами була обрана методика для вивчення рівня комунікативного контролю за М. Шнайдера. Ця методика дозволяє визначити рівень комунікативного контролю завдяки відповідям на прості запитання. Автор М. Шнайдер вказує, що доцільним є поділ

людей на тих, в кого гарний або не дуже комунікативний контроль

Люди з високим комунікативним контролем постійно стежать за собою, добре обізнані, де і як себе вести. Управляють своїми емоційними проявами. Разом з тим вони відчують значні труднощі в спонтанності самовираження, не люблять непрогнозованих ситуацій. Люди з низьким комунікативним контролем безпосередні і відкриті, але можуть сприйматися оточуючими як зайво прямолінійні і нав'язливі.

Ми обрали цю методику оскільки в ній прості та зрозумілі для опрацювання дітьми запитання.

Тест являє собою перелік з 10 запитань, на які респонденту потрібно відповісти позначкою «П» – правильно, або «Н» – неправильно. Далі, коли тестування закінчено, здійснюється обрахунок та інтерпретація результатів, нарахування балів за кожну відповідь «Н» на запитання під №1, №5 і №7 та за кожну відповідь «П» на решту запитань. Далі відбувається загальний підрахунок балів і отриманий результат співвідноситься з шкалою інтерпретації. Шкала інтерпретації містить наступні показники: - - Високий комунікативний контроль (показник 7 – 10 балів): особа з такими показниками постійно тримає все під контролем, планує та дуже слідкує за собою; чітко керує проявом власних емоцій. - - Середній комунікативний контроль (показник 4 – 6 балів): особа відкрита і щира в плані комунікації, але дуже стримана в прояві емоцій; завжди співвідносить поведінку оточення з власними реакціями. - - Низький комунікативний контроль (показник 0 – 3 бали): така особа дуже імпульсивна в спілкуванні, розкута та відкрита, поведінка її не змінюється в 24 залежності від ситуації; не завжди співвідносить свою поведінку та поведінку оточуючих в залежності від ситуації.[54].

Результат тестування дає можливість оцінити приблизний рівень комунікативного контролю та використовувати ці показники для характеристики особи.

Проективна методика «Малюнок людини» (Додаток Г)

Призначення тесту «Малюнок людини» наділяють різними значеннями. Деякі вважають зображення людської фігури проекцією образу тіла, інші відображенням я-концепції. Його приймають за проекцію відносин дитини до значимої особи з його оточення, проекцію образу ідеального “я”, вираження звичних дій. Він може бути вираженням того, як людина сприймає зовнішні обставини, як він ставиться взагалі до життя і суспільству або поєднанням перерахованого.

Тест розроблений К.Маховер в 1946 році на основі тесту Ф.Гудінаф з метою визначення індивідуальних особливостей особистості. Використовується з 3-х років.

Виділяють такі характеристики, які можна перевірити за даним тестом: уявлення про себе, комунікабельність, тривожність, агресивність, міжособистісні відносини, образ тіла, статево-рольова ідентичність, патологія розвитку, інтелект.

Процедура тесту полягає в тому, що дитині дають простий олівець середньої м'якості, гумку та стандартний чистий аркуш паперу формату А4 (210 x 297 мм.) І надають інструкцію: “Намалюй, будь ласка, людину, якомога краще”. На питання, які, як правило, носять уточнюючий характер (“а яку людину ?”), Слід відповідати ухильно , наприклад: “будь-яку”, “намалюй кого хочеш”. На будь-які вираження сумнівів можна сказати: “ти почни, а далі легше буде...” Якщо у відповідь на ваше прохання дитина намалювала людину частково, щось на кшталт бюста або у вигляді карикатури, мультиплікаційного героя, абстрактного зображення, досліджуваного просять взяти інший аркуш паперу і намалювати людину ще раз, тепер в повний зріст, цілком: з головою, тулубом, руками і ногами.

Протягом всього процесу малювання варто **спостерігати за дитиною** (як вона поставилась до завдання, чи висловлювала опір або різку відмову, чи задавала додаткові питання і як багато, чи висловлювала гостру потребу в подальших вказівках – заявляв про це прямо чи це виражалось в

його поведінці, чи дитина сміливо приступила до виконання...). Це надасть безцінну інформацію про особливості досліджуваного.

Наступний етап – бесіда, у процесі бесіди ви можете прояснити всі неясні моменти, а через почуття і переживання, які дитина висловлює під час бесіди, ви може отримати унікальну інформацію щодо її емоційного стану. Для актуалізації почуттів може задавати такі питання:

- Хто ця людина?
- Де воан живе?
- Чи є у нього друзі?
- Чим вона займається?
- Добрий вона чи злий?
- На кого вона дивиться?
- Хто дивиться на неї?
- Чи знайома тобі ця людина?
- Про що вона думає?
- Що вона відчуває?
- Він тобі подобається?
- Що найбільше хоче ця людина? і т. д.

Під час проведення емпіричного дослідження були отримані наступні результати.

Первинна діагностика визначення стану самостановлення та емпатії уможливила поділ дітей на дві групи: 1) експериментальна група – діти з недостатнім рівнем сформованості самоствавлення та емпатії : з цими дітьми в подальшому проводилися арт-терапевтичні заняття; 2) контрольна група: діти з достатнім рівнем сформованості самоствавлення, арт-терапевтичні заняття з ними не проводилися.

Для дослідження стану сформованості самоствавлення молодших школярів, нами були проаналізовані результати двох груп респондентів, за чотирма методиками нашого дослідження.

Методика виявлення комунікативних умінь і навичок молодших

школярів Ю. Орлова полягає у визначенні рівня сформованості потреб та прагнень учнів до спілкування.

Результати проведення цієї методики подані на табл.2.1. і демонструють, що 25% дітей з контрольної групи і 25% з експериментальної показали високий рівень потреб і прагнень спілкування. 53,6% з контрольної групи та 43,7% з експериментальної знаходяться на середньому рівні виявлення потреб і прагнень у процесі спілкування. Також, 21,4% учнів експериментальної групи та 31,3% контрольної групи продемонстрували низький рівень потреб і прагнень до спілкування.

Таблиця 2.1.

<i>Рівень потреб</i>	<i>Контрольна група</i>		<i>Експериментальна група</i>	
	<i>%</i>	<i>осіб</i>	<i>%</i>	<i>осіб</i>
<i>Високий</i>	25	7	25	8
<i>Середній</i>	53,6	15	43,7	14
<i>Низький</i>	21,4	6	31,3	10
<i>усього</i>	100%	28	100%	32

Результати проведення цієї методики подані на рисунку 2.1. і демонструють, що високий рівень потреб і прагнень спілкуватися мають 25% школярів. Більшість опитаних 48,3% знаходяться на середньому рівні виявлення потреб і прагнень у процесі спілкування. Також, 26,7% учнів продемонстрували низький рівень потреб і прагнень до спілкування.

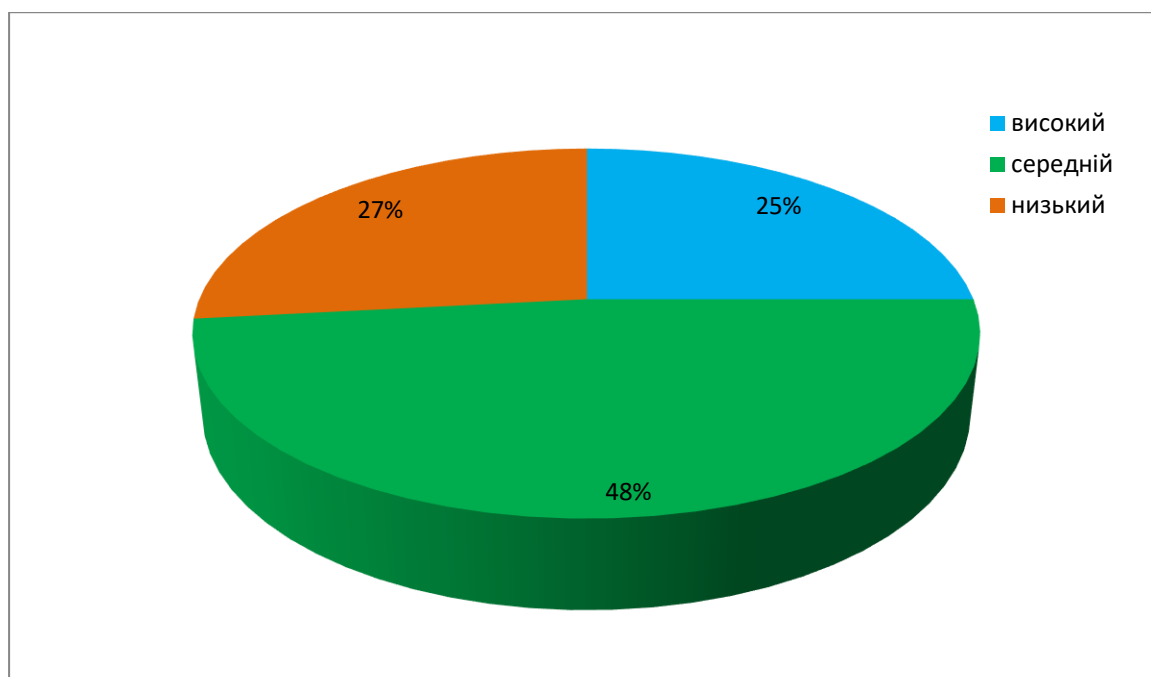


Рис.2.1. Виявлення потреб і прагнень молодших школярів до спілкування

Потрібно відзначити, що потреби і прагнення до спілкування у більшості учнів початкової школи виявлені на середньому та низькому рівнях. Крім того, аналіз відповідей школярів показує, що значна кількість не можуть поступитися власними бажаннями, при тому, що вони є відмінними від бажань друзів; також були відповіді із зазначенням неприйняття та втоми дітьми один одного, надмірного спілкування з товаришами, недостатнього прагнення спілкуватися, комунікувати з іншими, наявні прояви замкнутості.

Узагальнимо, що потрібно підтримувати та розвивати в молодших школярів зацікавленість і бажання до спілкування в колі однолітків та дорослими оточуючими, а допомога педагогів і батьків сприятиме підвищенню потребі прагнень до спілкування.

За результатами методики «Сходинок» В.Г. Щур отримані наступні результати, які подані у табл.2.2.

Виявлено, що 17,5 % дітей контрольної групи та 12,5% експериментальної мають високий рівень розвитку самооцінки, 60,8 % – середній рівень її сформованості у респондентів з контрольної групи та 37.5 % з експериментальної групи . Із низьким рівнем самооцінки було

виявлено 21,4 % учнів з контрольної та 50 % з експериментальної.

Таблиця 2.2.

Рівень самооцінки	Контрольна група		Експериментальна група	
	%	осіб	%	осіб
Високий	17,8	5	12,5	4
Середній	60,8	17	37,5	12
Низький	21,4	6	50	16
Усього	100%	28	100%	32

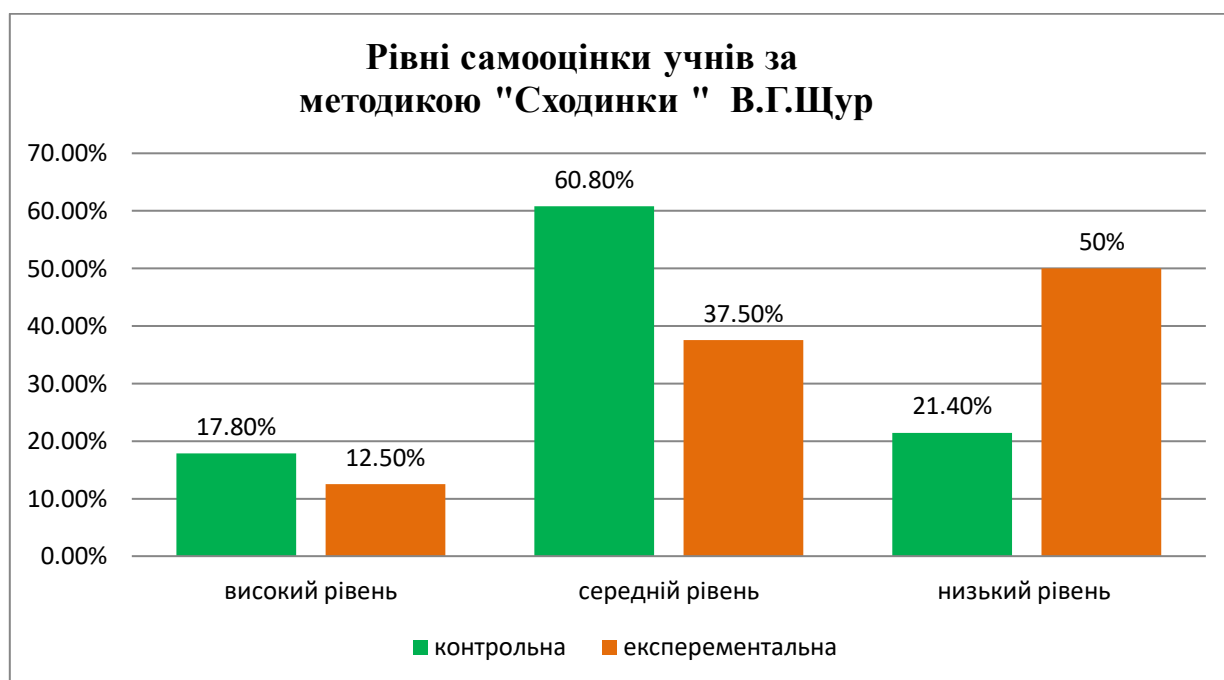


Рис.2.2. Рівні самооцінки учнів експериментальної та контрольної груп за методикою «Сходинок» В.Г.Щур (у %)

Показники рівня самооцінки молодших школярів свідчать, що понад половини респондентів мають середній рівень самооцінки, що говорить про наявність адекватного ставлення дітей до своїх невдач і перемог, високий рівень домагань, розвиток амбінального локус-контролю, адекватне реагування на зауваження інших. Значна частина досліджуваних також має занижену самооцінку, що доводить присутність рис інфантилізму, вони

бурхливо реагують на невдачі, мають низький рівень мотивації до навчання та рівень домагань. Їм притаманні емоційна скованість і складність контролю прояву емоцій.

Аналіз результатів дослідження за методикою «Емоційні обличчя» Н. Семаго можна проаналізувати у таблиці 2.3.

Ми виявили, що 50% дітей з контрольної групи і 40,6% з експериментальної показали високий рівень розвитку емпатії. Високі показники по даному показнику можуть свідчити про те, що діти даного рівня розвитку впевнене, правильно і швидко пізнають схематичні зображення емоцій.

Таблиця 2.3.

<i>Рівень емпатії</i>	<i>Контрольна група</i>		<i>Експериментальна група</i>	
	<i>%</i>	<i>осіб</i>	<i>%</i>	<i>осіб</i>
<i>Високий</i>	<i>50</i>	<i>14</i>	<i>40,6</i>	<i>13</i>
<i>Середній</i>	<i>35,7</i>	<i>10</i>	<i>37,5</i>	<i>12</i>
<i>Низький</i>	<i>21,3</i>	<i>6</i>	<i>21,9</i>	<i>7</i>
<i>Усього</i>	<i>100</i>	<i>28</i>	<i>100</i>	<i>32</i>

Також з'ясовано, що 35,7 % дітей з експериментальної та 37,5 % контрольної груп мають середній рівень розвитку емпатії. 21,3 % дітей з контрольної групи та 21,9 % з експериментальної виявили низький рівень розвитку емпатії. Отримані дані свідчать про те, що діти не можуть назвати і показати представлену емоцію на собі, навідні запитання не допомагають впоратись із завданням.

Використання методики М. Шнайдера для діагностики комунікативного контролю було спрямоване на визначення рівнів комунікативного контролю молодших школярів. Респондентам представлялися висловлювання, які відображають їх реакцію на окремі

комунікативні ситуації, і оцінювалися ці висловлювання за допомогою відповідних букв, що вказували на правильні або неправильні дії поруч із кожним пунктом.

Проведення методики дало наступні результати, які представлені на у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Рівень комунікації	Контрольна група		Експериментальна група	
	%	осіб	%	осіб
Високий	28,6	8	28,2	9
Середній	42,8	12	40,6	13
Низький	28,6	8	31,2	10
усього	100	28	100	32

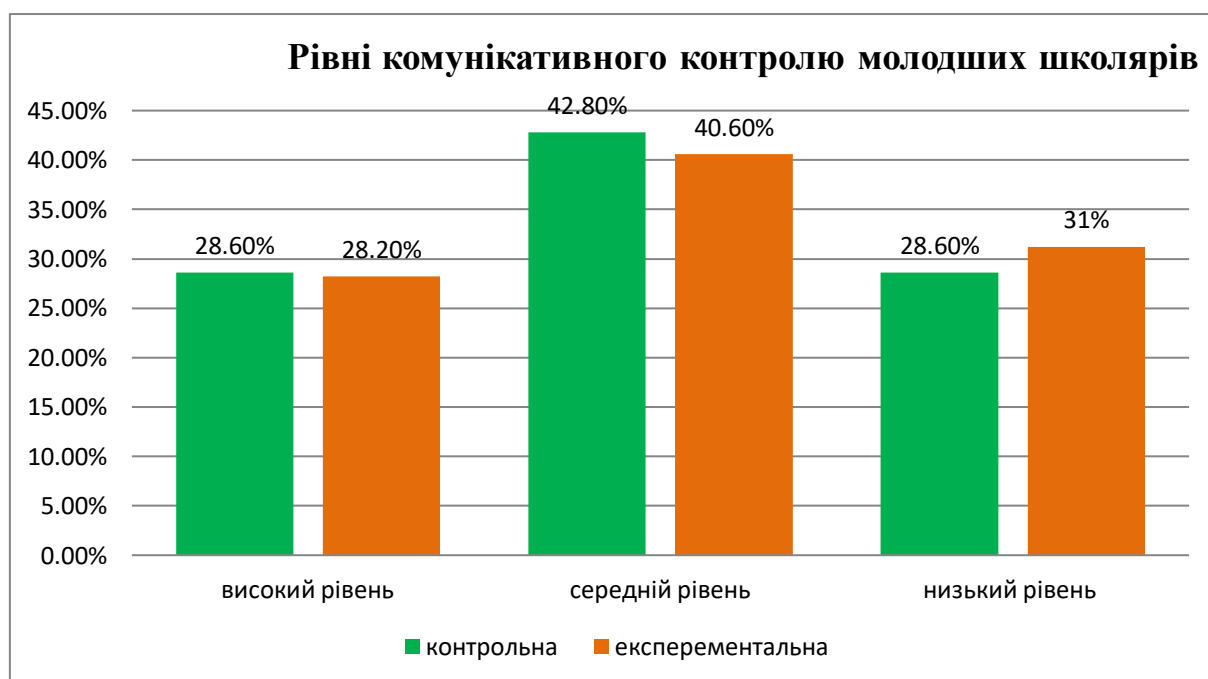


Рис.2.3. Рівні комунікативного контролю молодших школярів за методик М. Шнайдера (у %)

Так, високий комунікативний контроль продемонстрували 28,6% школярів контрольної та 28,2 експериментальної вибірки. Виявлення середнього рівня комунікативного контролю відзначимо у 42,8 %

контрольної та 40,6 % експериментальних груп. Досить значний відсоток дітей має низький рівень комунікативного контролю 28,6 % контрольної групи і 31% експериментальної відповідно. Аналізуючи результати даної методики, ми відзначили, що більшість учнів показують середній рівень комунікативного контролю. У багатьох випадках учні не завжди мають усвідомлення правильності звертання уваги оточуючих на себе, виявлення власної поведінки серед однолітків, і їх бажання досягти успіху в певній діяльності досить часто передбачувані.

Загалом можна узагальнити, що у молодших школярів комунікативний контроль сформований недостатньо, і цю проблему обов'язково потрібно вирішити а навички потребують покращення.

Проективна методика «Малюнок людини»

Малюнок є не чим іншим, як відображенням думок, почуттів, світосприйняття і характеру, тому аналізуючи проективну методику «Малюнок людини» ми намагалися бути обережними в інтерпретації, уникнути суб'єктивізму, критично осмислити кожен малюнок, не робити поспішних висновків .

Ця методика була більше додатковим методом, це пов'язано з тим, що будь – яка проективна методика, не стандартизована, що ускладнює перевірку на надійність та валідність.

Що ми помітили спільного по малюнках дітей:

- Присутня тривожність, невпевненість, напруженість в деяких респондентів , труднощі у взаємодії з однолітками та однокласниками;
- Деякі малюнки містили символи активності, відкритості до зовнішнього світу, щирості та комунікабельності.
- Крім того з деяких малюнків було помітно, що учнів приваблює здебільшого позакласна діяльність, ігри та розваги;
- У когось на малюнках спостерігалась настороженість по відношенню до навколишнього світу;

- Десь помітно чутливість, нестриманість, моментами агресивність;
- Були малюнки непропорційних розмірів або занадто великі громіздкі фігури, або дуже маленькі - це може говорити про певну тривожність, відчуття незахищеності та про слабкий внутрішній контроль.

Проективна методика «Малюнок людини» стала цінним інструментом по завершенню діагностичної роботи а саме : ми змогли виявити емоційний стан дітей по кольорах, лініях та формах які присутні у малюнках, рівень самооцінки, ідентифікація зі своїм образом, стосунки з іншими. Обговорення малюнків з дітьми нам дало змогу розпитати про їхні почуття, враження і поглядів на самоствалення.

Аналіз малюнків дав нам змогу завершити діагностичну роботу та співставити дані, звернути увагу на цікаві моменти, підтвердити їх чи спростувати їх. У малюнках діти змогли виразити . те що не можуть словами.

2.2. Характеристика методів арт-терапії розвитку самостановленню школярів

У науковій літературі [49; 65; 78;] зазначається, що мистецтво має не тільки культурний характер, а й сприяє вивільненню напруження, розвитку інтуїтивних можливостей суб'єкта. Воно дає змогу проникати у внутрішній світ індивіда та сприяє його вираженню в творчості.

Метод арт-терапії (лат. ars – мистецтво, therapeia – лікування) у різних психологічних джерелах розглядається як «метод психотерапії, що використовує для лікування та психокорекції художні прийоми та творчість, а саме: малювання, ліплення, музику, фотографію, кінофільми, книги, акторську майстерність тощо» [22,с.52], як «один з видів психотерапії, що передбачає терапію із залученням суб'єкта до мистецтва» [68, с.38], як метод розвитку та зміни свідомих та несвідомих сторін психіки особистості за допомогою різних форм та видів мистецтва [18, с.15], як метод, в якому творча діяльність використовується як засіб впливу на стан та самопізнання особистості [37, с.70], чи як метод лікування нервових і психічних

захворювань засобами мистецтва та самовираження в мистецтві [43, с.25].

Відтак метод арт-терапії передбачає психотерапію за допомогою використання методів творчого самовираження, що дає змогу звільнитися особистості від внутрішніх переживань, «експериментувати зі своїми почуттями й виражати їх на символічному рівні» [25, с.219] і ґрунтується на експресивних мистецтвах, що забезпечують підтримку особистості з метою стимулювання її до особистісного розвитку [44;]

Маніпулюючи художніми засобами, пізнаючи їх природу, особистість вчиться розкривати свої проблеми, знаходити їх вирішення, долати внутрішні конфлікти та суперечності, здійснювати вибір, розуміти себе й інших. Звідси і обумовлене наше звернення до арт-терапії, сутність якої полягає в терапевтичному та корекційному впливі мистецтва на суб'єкт (реконструкція психотравмуючої ситуації за допомогою художньо-творчої діяльності; виведення переживань, пов'язаних з нею під зовнішню форму через продукт художньої діяльності, а також створення нових позитивних переживань, народження креативних потреб і способів їх задоволення).

Ми послуговувались самими можливостями арт-терапії [41, с.27], що охоплює:

- ізотерапію (засоби образотворчого мистецтва): живопис (картини, фрески, розписи, ліпка, декоративно-прикладне мистецтво), яку відносять до форм роботи з найбільш вираженою психотерапевтичною дією;
- бібліотерапію (читання відповідної літератури);
- імаготерапію (вплив на особистість через образ, театралізацію);
- музикотерапію (вплив через сприйняття музики);
- вокалотерапію (спів);
- кінезітерапію (танцетерапія, хореотерапія, корекційна ритміка – лікувальний вплив рухами) тощо.

Таким чином, арт-терапія допомагає творчо самовиразитися особистості, активізувати її внутрішні ресурси; підвищити адаптаційні здібності особистості за допомогою різних форм та видів мистецтва; сприяє

вираженню суб'єктом в матеріалізованих (візуалізованих) формах внутрішнього (рефлексивного) змісту психічного [29, с.34]; активізує емоційну складову особистості, її мисленнєву дільність, увагу, мнемічні, імажинативні процеси, відтак допомагає більш яскравому вираженню її індивідуальності, зняттю психологічних травм, пропрацюванню ситуації втрати, горя, депресивних станів [22, с.301]. Опираючись на трансцендентні властивості символів і власний творчий потенціал, особистість отримує спосіб вирішення внутрішньоособистісних та міжособистісних конфліктів.

Окреслимо основні функції арт-терапії (див. рис. 2.4.). Щодо катарсичної функції, то тут прослідковується вплив арт-терапії на корекцію негативних емоцій шляхом «розрядки» емоційної напруги; очищення психічних структур в результаті зіткнення з прекрасним. Регулятивна функція арт-терапії «забезпечує» регуляцію психосоматичних процесів, у той час, як комунікативно-рефлексивна здійснює корекцію порушень спілкування, сприяє гармонізації стосунків особистості на рівні зв'язків «Я-Я», «Я-Ти» тощо.

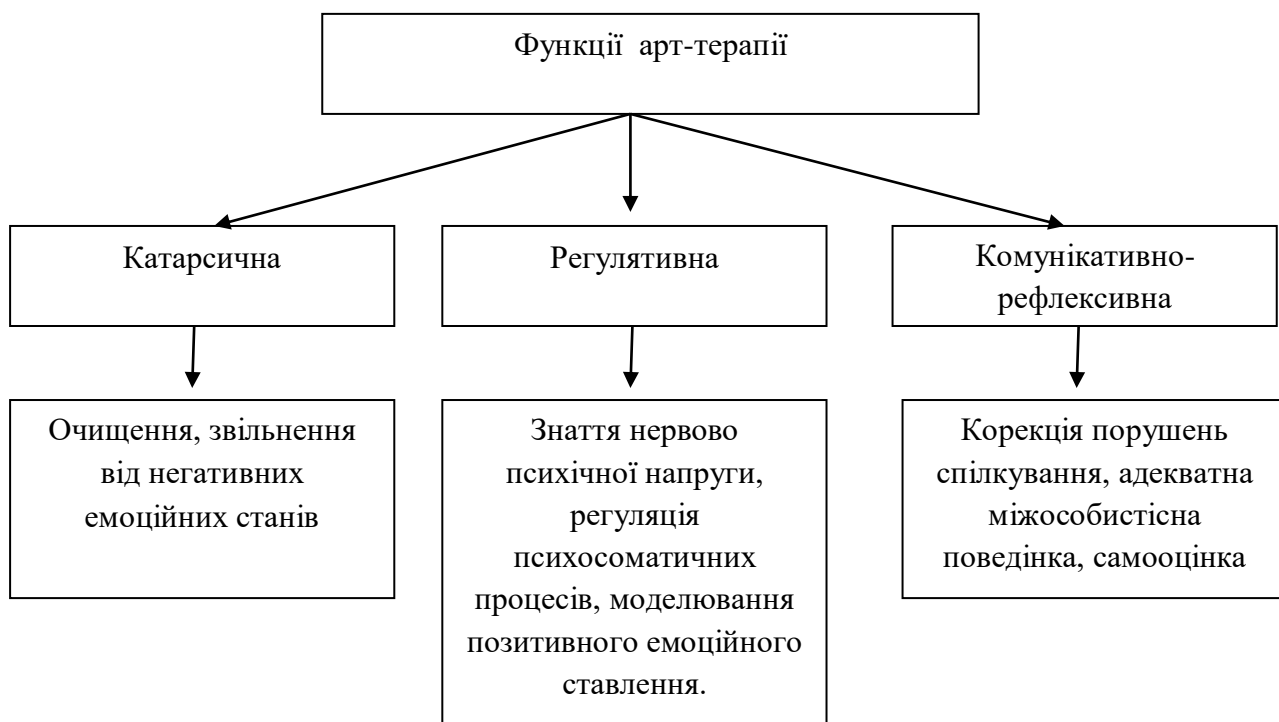


Рис. 2.4. Функції арт-терапії

«Арт-терапія» – технологія цілеспрямованого використання мистецтва як засобу психотерапевтичного та психокорекційного впливу на особистість, яка ґрунтується на переконанні, що внутрішнє «Я» людини відтворюється у візуальних образах щоразу, коли вона малює чи займається ліпленням, не надто розмірковуючи над результатами своєї праці, тобто спонтанно, на відміну від ретельно організованої навчальної діяльності [6, с. 217].

Вперше термін арт-терапія (дослівно «терапія мистецтвом») був застосований британським художником Андріаном Хілом у 1938 році під час опису своєї роботи з туберкульозними хворими.

Словосполучення «арт-терапія» в науковопедагогічній інтерпретації розуміється як турбота про емоційне самопочуття і психологічне здоров'я особи, групи засобами художньої діяльності [4]. Дослідники виділяють три основні напрямки арт-терапії: педагогічний, психотерапевтичний і соціальний. Їх об'єднує використання художньої творчості як лікувального фактору, що відволікає особистість від негативних переживань та гармонізує її.

Л. Лебедева вважає, що використання елементів арт-терапії у педагогічній діяльності є системною інновацією в освіті, що характеризується незалежністю від складових педагогічної діяльності, розмаїттям зв'язків з педагогічними та соціальними явищами, комплексом нових теоретичних та практичних ідей, здатністю легко інтегруватися у навчальний процес.

На думку дослідниці, особливість використання арт-терапевтичних методик у педагогічній практиці, як інноваційної технології особистісноорієнтованого навчання і виховання, полягає у розв'язанні низки психолого-педагогічних завдань: діагностичних, психотерапевтичних, виховних, розвивальних, корекційних [4, с. 28]. Таким чином, використання елементів арттерапії в освітньому процесі сприяє: – створенню позитивного настрою в групі, полегшенню процесу комунікації; – розвитку творчого мислення, уяви, креативності; – створенню умов для самопізнання і

самовираження; – розвитку самосвідомості, формування адекватної самооцінки, підвищення впевненості в собі; – зняттю психоемоційного напруження; – розвитку навичок спілкування та ефективної взаємодії; – розвитку навичок рефлексії, внутрішнього контролю; – вихованню творчої, затребуваною особистості, здатної самостійно мислити і нестандартно вирішувати поставлені завдання; – вихованню почуття взаємодопомоги і вміння працювати в колективі; – навчанню дитини позитивного самоствавлення і прийняття інших людей.

Важливим є те, що педагогічна арт-терапія дає змогу реалізувати всі компоненти корекційно-розвивального процесу в освіті (виховання, навчання, розвиток і корекцію) засобами мистецтва, сприяє стабілізації емоційної сфери (зниженню тривожності, невпевненості в собі, агресивності), успішній адаптації в умовах тимчасового колективу.

Педагогічна арт-терапія спрямована до сильних сторін особистості, а також має чудову властивість внутрішньої підтримки і відновлення цілісності людини. Використовувати елементи арт-терапії педагог може на різних видах заняттях, пропонуючи студентам ігрові та творчі завдання, такі як: малювання (індивідуальне, в парах та групах), соціально-комунікативні та рухливі ігри, перегляд мультфільму чи фрагменту фільму (відповідно до тематики заняття) тощо.

У навчальному процесі все більшого розповсюдження набувають ігрові заняття. Взагалі гра – це діяльність, що в житті людини передує навчанню. Соціально-комунікативна гра на підвищення самооцінки «Компліменти та претензії». Мета гри полягає в підвищенні самооцінки шляхом свідомого підкреслення позитивної якості іншої людини та створення атмосфери емоційного комфорту у групі. [5, с. 34].

Також однією з найбільш цікавих та сучасних технік в ізотерапії є «Мандала».

Мандала (Mandala) - в перекладі з санскриту «коло» або «центр». Мандали є символом балансу, гармонії та єдності і виступають як архаїчний

засіб зцілення та розвитку. Як зображувальна техніка, що використовується в арт-терапевтичній роботі, створення мандали – це створення у колі малюнків, які відображають індивідуальні особливості автора: його психічний стан, ставлення до світу й самого себе, а також неусвідомлювані потреби і тенденції розвитку [2, с. 9; 10]. В арт-терапії мандалу використовують як дуже потужний інструмент глибинної діагностики та психотерапії інтеграції. Використання мандали у роботі з групою дає можливість дослідити взаємин, об'єднати в колективній творчості, відслідкувати творчий потенціал та здібності як кожної дитини окремо, так і групи в цілому. Окрім діагностичної й терапевтичної, мандала може виконувати й навчальну функцію.

Процес створення «мандали» сприяє підвищенню упевненості в собі, розвитку творчих здібностей, зняттю внутрішньої напруги, виникає натхнення та бажання займатися творчістю.

Аналіз наукової літератури свідчить, що арт-терапія є одним із перспективних інноваційних методів формування всебічно розвиненої особистості студента та повністю відповідає сучасним тенденціям гуманізації освіти, що свідчить про доцільність впровадження цих методів у навчально-виховний процес, з метою підвищення у студентів інтересу до навчальної діяльності, розвитку творчого потенціалу.

Арт-терапія – засіб невербального спілкування. Це робить її особливо цінною для тих, кому складно описати свої переживання словами, що характерно для учнів початкової школи. Арт-терапія – засіб невербального спілкування. Це робить її особливо цінною для тих, кому складно описати свої переживання словами, ще висловити свої переживання, по-новому поглянути на ситуацію і життєві проблеми та знайти завдяки цьому шлях до їх розв'язання.

Посилаючись на дослідження вищезазначених вчених та отримані результати проведеного нами дослідження, про стан сформованості самоствалення учнів початкової школи, що засвідчують недостатній рівень розвитку емоційної сфери, низький рівень спілкування ми розуміємо

необхідність психокорекції труднощів ідентифікації, вербалізації, відтворення емоцій у цих дітей. Вбачаємо потребу в проведенні спеціальних занять, на яких потрібно використовувати корекційні вправи та ігри для самоствавлення учнів . Тому на етапі формуального експерименту нами були розроблені заняття з елементами арт-терапевтичними методами для подолання недостатнього рівня ідентифікації, відтворення емоцій та самоствавлення учня.

Мета програми: сприяти розвитку пізнавальної активності, емпатії, креативності, потреби у спілкуванні, самооцінки, формування психологічних механізмів до само актуалізації, саморозвитку та самоствавленню особистості.

Завдання програми:

- розвиток пам'яті;
- розвиток емоційної та комунікативної сфер;
- розвиток навичок саморегуляції емоційних станів;
- розвиток емпатії, адекватної самооцінки.
- розвиток дисциплінованості, організованості, вольової регуляції,
- формувати вміння креативно мислити та діяти;
- корегування та удосконалення комунікативних навичок, вміння працювати у групі дотримуватись правил групи.

Методичні прийоми:

- вправи для розвитку вміння ідентифікації емоцій людей;
- релаксаційні вправи;
- ритмопластика;
- режисерські ігри;
- театралізовані вистави;
- театр «живої руки»;
- вправи для розвитку уваги, пам'яті, мислення, мовлення, сприймання.

Структура заняття: привітання, основна частина, рефлексія (зворотній зв'язок).

Передбачуваний результат. До кінця психокорекційної роботи рівень сформованості самостановлення учня початкових класів повинен підвищитись, покращитися вміння ідентифікувати емоційні стани людини та відтворювати їх самостійно.

Подаємо план проведення занять складеної нами експериментальної психокорекційної програми з елементами арт-терапії для підвищення рівня сформованості самостановлення молодшого школяра у **Таблиці 2.5.**

№	Тема	Мета	Хід заняття	Обладнання
1	Будьмо знайомі	Знайомство, налагодження контакту, впровадження правил, позитивний фон, знайомство з мистецтвом та арт-терапією	1. Вправа Знайомство 2. Вправа 3. Вступне заняття про мистецтво та що таке арт-терапія 4. Арт-терапевтична вправа Мій всесвіт 5. Рефлексія	Аркуші паперу формату А-4, олівці, фломастери, акварелі та гуашеві фарби, гелеві різнокольорові ручки
2	Пізнання себе «Це я» (знайомство з собою)	Налагодження контакту, усвідомлення свого я та прийняття себе,	1. Вправа Привітання 2. Вправа «Хто я» 3. Теоретичне знайомство з функціями арт-терапії 4. Методика	

			автопортрет 5.Рефлексія	
3	Емоції	Знайомство дітей з основними емоціями, розвиток вміння виражати та визначати їх власні емоції та розрізняти емоції інших.	1.Вправа Привітання 2. Бесіда про те які бувають емоції. 3. Гра впізнай емоцію. 4. Терапевтична казка «Котик Тимко» 5.Рефлексія	
4	Я частина цього світу	Усвідомлення себе, підвищення самооцінки, розвинути здатність встановлювати і підтримувати психологічний контакт у спілкуванні, сприяти самопізнанню учасників, допомогти зняти внутрішні бар'єри для підвищення рівня комунікації та взаємодії у команді	1.Вправа Привітання 2.Вправа «Емоція мого дня» 3. Теоретичне знайомство з особливостями арт-терапії. 4. Методика «Мандала» 5.Рефлексія	Аркуші паперу формату А-4, олівці, фломастери, акварелеві та гуашеві фарби, гелеві різнокольорові ручки, циркуль або тарілка,
5	Контакти	Формувати	1.Вправа	Аркуші

		<p>позитивний емоційний фон в групі, вміння налагоджувати контакти, виховувати доброзичливе ставлення один до одного.</p> <p>Усвідомлення такого поняття, як дружба, покращення емоційного стану, розвиток невербального спілкування.</p>	<p>Привітання</p> <p>2. Арт терапевтична вправа «Веселі друзі»</p> <p>3. Гра «Дзеркало»</p> <p>4. Гра «Відгадай, що я відчуваю»</p> <p>5. Руханка «Піца»</p> <p>6. Рефлексія</p>	<p>паперу формату А-4, пензлики 4шт («щетина плоска» No8, No16, «щетина кругла» No5, синтетика кругла No1 або No2), гуаш 12-16 кольорів, білила, розведені до густоти сметани, стакан з водою, сухі серветки або тканинка для витирання пензликів, малярний скотч.</p>
6	Безпечне місце	<p>Інформаційне повідомлення про безпеку, що таке особиста безпека, навички безпечної</p>	<p>1. Вправа Привітання</p> <p>2. Бесіда про безпеку</p> <p>3. Техніка</p>	<p>Аркуші паперу формату А-4, олівці, фломастери,</p>

		поведінки,	заземлення «5-4-3-2-1» 4.Арт-терапевтичне заняття «Створення свого безпечного місця» 5.Рефлексія	акварелів та гуашеві фарби, гелеві різнокольорові ручки, музичний програвач.
7	Герой	Усвідомлення себе, важливості своєї особистості, сильні та слабкі сторони, отримання позитивного ресурсу, вміння формувати і висловлювати свою думку, розвиток креативного мислення.	1.Вправа Привітання 2.Техніка Сила Імені 3. Теоретичне знайомство з особливостями арт-терапії 4. Методика «Складання казки» 5.Рефлексія	Тісто або пластилін різного кольору
8	Яскраве дитинство	Формування адекватної реакції під час оцінювання особистості іншими людьми, вироблення навичок структурування власних бажань.	1.Вправа Привітання 2. Два факта про себе 3. Вправа «Мої бажання» 4.Арт-терапевтична техніка «Багаж	Аркуші паперу формату А-4, олівці, фломастери, акварелів та гуашеві фарби, гелеві різнокольорові

			щастя» 5.Рефлексія	ручки, музичний програвач.
--	--	--	-----------------------	----------------------------------

З метою перевірки ефективності розробленої і проведеної роботи з розвитку самоставлення молодшого школяра засобами арт-терапії було повторно використано такі психодіагностичні методи у експериментальній групі :

- 1) Методика виявлення комунікативних умінь і навичок молодших школярів Ю. Орлова;
- 2) Методика визначення рівня самооцінки «Сходинок» В.Г. Щур. ;
- 3) Методика «Емоційні обличчя» Н. Я. Семаго ;
- 4) Методика діагностики комунікативного контролю М. Шнайдера;
- 5) Проективна методика «Малюнок людини» .

Мета контрольного етапу експерименту: визначення ефективності проведеної формувальної роботи з арт-терапії для розвитку самоставлення молодших школярів.

Завдання:

1. Провести діагностичну процедуру з виявлення рівня самооцінки у підлітків.
2. Узагальнити результати аналізу емпіричних даних.
3. Статистично підтвердити достовірність отриманих даних.

Проведена діагностика та аналіз відповідей досліджуваних дозволили зробити висновки про рівень самоставлення після формувальної роботи з використанням елементів арт-терапії.

Результати аналізу діагностики виявлення комунікативних умінь і навичок молодших школярів Ю. Орлова; подані на табл. 2.6 і

демонструють, що % дітей з контрольної групи і 37,6 % з експериментальної показали високий рівень потреб і прагнень спілкування.

Таблиця 2.6

<i>Рівень потреб</i>	<i>Експериментальна група до проведених занять</i>		<i>Експериментальна група після проведених занять</i>	
	<i>%</i>	<i>осіб</i>	<i>%</i>	<i>осіб</i>
<i>Високий</i>	25	8	37,6	12
<i>Середній</i>	43,7	14	40,6	13
<i>Низький</i>	31,3	10	21,8	7
<i>усього</i>	100%	32	100%	32

Можемо спостерігати по таблиці позитивні зміни відбулися у 12,6 % респондентів рівень став вищим, 3,1 % середнього рівня зменшилось, і низький рівень також на 9,5 %. зменшився.

За результатами методики «Сходинки» В.Г. Щур отримані наступні результати, які подані у табл.2.7.

Таблиця 2.7

<i>Рівень самооцінки</i>	<i>Експериментальна група до проведених занять</i>		<i>Експериментальна група після проведених занять</i>	
	<i>%</i>	<i>осіб</i>	<i>%</i>	<i>осіб</i>
<i>Високий</i>	12,5	4	28,2	9
<i>Середній</i>	37,5	12	46,8	15
<i>Низький</i>	50	16	25	8
<i>Усього</i>	100%	32	100%	32

Як бачимо по даних з таблиці рівень самооцінки у експериментальній групі збільшився на 15,7 % , рівень адекватної

самооцінки збільшився на 9,3% а низький показник зменшився на 25%, що є важливим показником, адже рівень самооцінки впливає на розвиток інших сфер особистості і є одним з головних у самостановленні.

Наочно результати зображено на рисунку 2.5.

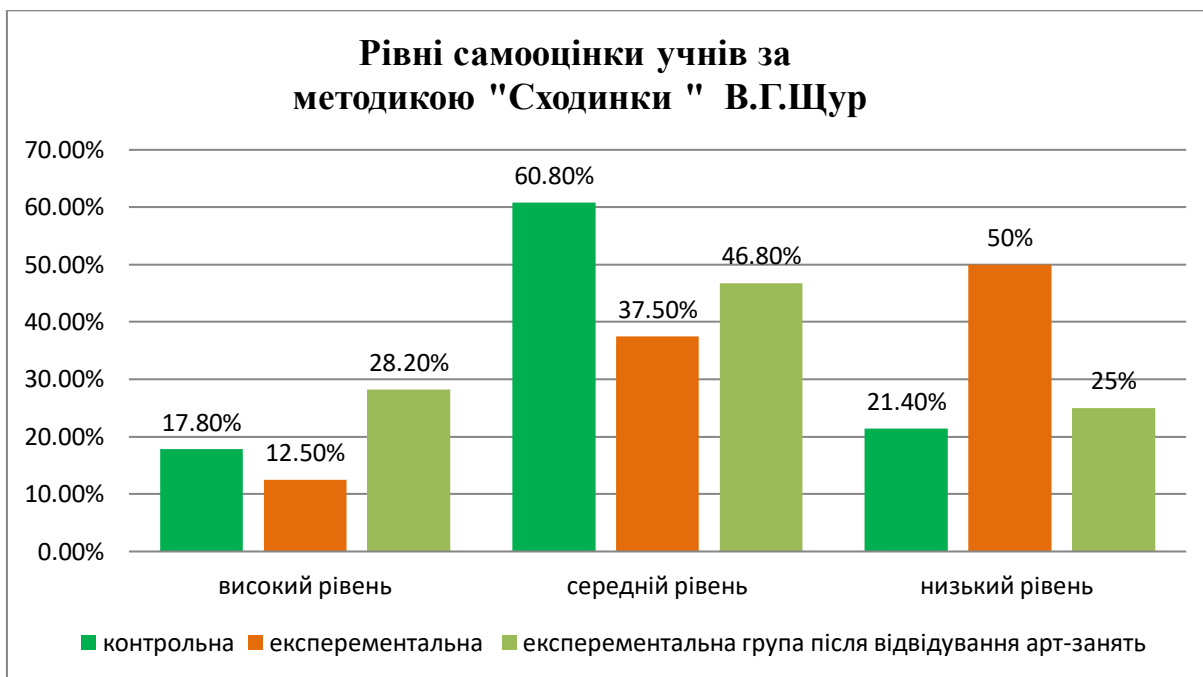


Рис.2.5 Рівні комунікативного контролю молодших школярів за методиком М. Шнайдера після дослідження (у %)

Отже, дана методика показує відмінності у результатах контрольної та експериментальної груп після формувального етапу експерименту: показники рівня самооцінки змінилися в експериментальній групі, коли у контрольній групі зрушень не відбулося.

Таким чином, результати опитування дозволяють зробити висновки про підвищення рівня самостановлення досліджуваних експериментальної групи про арт-терапію, після участі у психокорекційній програмі з розвитку самостановлення засобами арт-терапії.

2.3.Шляхи (педагогічні умови) формування самоставлення молодших школярів школи методами арт-терапії

В ході дослідження було з'ясовано, що в організації навчально-виховного процесу в початковій школі недостатня увага надається питанням самостановлення учня , що вимагає формування активної педагогічної позиції педагогів.

Успішне формування самоставлення учнів буде можливим при дотриманні таких педагогічних умов:

Першою умовою формування самоставлення молодших школярів залежить від урахування вчителем вікових та індивідуальних психологічних особливостей дітей даної категорії і оволодіння методикою роботи з ними.

Виконання пісень, танців, гра на музичних інструментах, прослуховування та програвання казок, малювання власних емоцій, та тих емоцій, які зображені в музичному чи літературному творі повинно набути виразності, що буде свідчити про змогу учнів передавати своє ставлення до мистецтва, розрізняти емоційні стани і тим самим буде збагачувати емоційну сферу кожного учня.

Засоби арт-терапії сприяють прояву творчих здібностей у дітей, вони починають розрізняти більшу кількість емоцій не лише у власних їх проявах але і тих емоцій, які сховані у музичних творах, тих, які переживають головні герої літературних творів та навчатимуться програвати ці емоційні стани.

Учні починають розпізнавати основні види емоцій: інтелектуальні, моральні та естетичні.

Ціннісне самоставлення визначається як ставлення до себе як до цінності, що передбачає беззаперечне прийняття себе, визнання власної значущості та наявність внутрішньої упевненості. Цей аспект відіграє ключову роль у саморозвитку особистості, її самозбагаченні та саморозгортанні, а також впливає на ставлення до навколишнього світу в цілому. Молодший шкільний вік є чутливим періодом для розвитку

ціннісного самоставлення, що сприяє розширенню соціального оточення та можливостей самовиразу.

Організація формування ціннісного самоставлення ґрунтується на деяких дидактичних принципах навчання і виховання. Зокрема, принцип формування позитивної мотивації виконується через створення ситуацій успіху, сприяючи вдосконаленню самовираження та досягненню високих результатів у навчанні.

У процесі педагогічного впливу важливо активізувати рушійні сили дитини та створити умови для розвитку її емоційної сфери. Створення позитивного емоційного контексту та оточення педагогічної підтримки є ключовими факторами успішного формування оцінної діяльності учнів.

Принцип активності та самостійності учнів виявляється у їхній максимальній участі в навчально-виховному процесі. Залучення молодших школярів до різних видів оцінної діяльності сприяє ефективному формуванню та розвитку особистості. Принцип мовленнєво-мислительної активності передбачає постійне залучення учнів до спілкування, обговорення та висловлення власних суджень.

Індивідуальний підхід до учнів є важливим елементом організації процесу формування ціннісного самоставлення. Зниження рівня завдань до можливостей дитини, врахування її індивідуального розвитку сприяють успішному формуванню ціннісного самоставлення.

Оптимізація навчально-виховного процесу, що базується на спільних зусиллях вчителя та учнів, спрямована на пошук ефективних способів підвищення рівня сформованості особистісних якостей. При цьому, вплив на особистісні передумови, пов'язані з вольовою, емоційною та інтелектуальною сферами, має ключове значення.

В процесі застосування арт-терапевтичних технологій в ході навчання у дітей молодшого шкільного віку вирішуються наступні задачі: художньо-пізнавальні, які пов'язані зі сприйняттям різноманітних видів мистецтва, з розумінням цінностей, що лежать в їх основі; зображувально-виразні,

пов'язані із засвоєнням специфіки знакової системи мови мистецтва, особливостей виразної мови кожного виду мистецтва; художньо-естетичні, спрямовані на розвиток естетичного сприйняття художніх творів, формування почуттів дитини, перш за все емпатії, розуміння красивого в мистецтві; культурно-ціннісні, орієнтовані на становлення духовно-ціннісних основ особистості дитини її субкультури, внутрішнього «Я», інтересів, здібностей; художньо-емоційні, пов'язанні з розвитком емоційної сфери учнів, прояву відношень до художнього образу через почуття та емоції, вміння вербально їх виражати, формування усвідомленості й адекватності емоційних реакцій дітей; художньо-творчі, спрямовані на розвиток елементарних творчих проявів у різних видах мистецтва; корекційно-розвиваючі, спрямовані на корекцію відхилень у розвитку учня засобами мистецтва, яка забезпечує активну діяльність в світі мистецтва, допомагає адаптації дитини в макросоціальній сфері[1; 3].

Ще однією умовою впливу арт-терапії на розвиток дитини молодшого шкільного віку шляхом формування її соціальної активності є збагачення змісту виховної роботи методами арт-терапії, зокрема такими, як музикотерапія, казкотерапія, ігротерапія та ізотерапія.

Основним завданням цієї умови є виховний вплив на дітей молодшого шкільного віку у процесі їх позакласної діяльності методами арт-терапії. Казкотерапія, література, відіграє одну з головних ролей у покращенні рівня сформованості соціальної активності молодших школярів . В процесі її використання підвищується рівень інтелектуальних, моральних, естетичних почуттів, емпатії, співпереживання та рефлексії, що в свою чергу сприяє формуванню соціальної активності, а також відбувається підвищення рівня загального розвитку до рівня розвитку молодших школярів, що розвиваються нормально. Одним з основних моментів у позакласній роботі із дітьми є забезпечення рольового перевтілення учнів у казкових героїв.

Музика, відображаючи дійсність в звукових образах, з особливою яскравістю розкриває внутрішній світ людини, його відношення до явищ і

подій життя, мрії тощо. Розвиваючись в часі, вона здатна передавати рух емоцій, почуттів і думок у всіх найтонших відтінках. Образотворча діяльність включає в себе живопис, графіку, скульптуру, художню фотографію і використовується в корекційно-розвиваючому, виховному процесі з дітьми молодшого шкільного віку

Образотворче мистецтво і художня праця, така як малювання, ліплення, художнє конструювання, аплікація – знайомлять дітей з художніми цінностями, їх роллю в житті, формують сенсорну культуру, навички образотворчої діяльності, розвивають зорове сприйняття, спостережливість, відчуття кольору, просторове уявлення, композиційне мислення, фантазію, емоційно-почуттєву сферу.

Психокорекційні заняття із застосуванням ізотерапії сприяють вивченню емоцій, почуттів, ідей і подій, розвитку міжособистісних навичок і відносин, посилення самооцінки і впевненості в собі. Для ізотерапії підходять всі види художніх матеріалів. Можна проводити вправи тільки за допомогою олівця та паперу, а також використовувати більший набір матеріалів. Ізотерапія має багато можливостей щодо роботи з дітьми, адже вона включає в себе не лише малювання, а ліплення, конструювання, фотографування тощо. Дієвим елементом у схемі впливу мистецтва на молодшого школяра в позаурочний час у процесі виховної роботи є рольова гра, яка може краще реалізуватись і мати більший вплив, якщо буде використовуватись у вигляді такого методу арт-терапії як ігротерапія. Ігрова терапія – це психокорекційне використання гри, яке здійснює сильний вплив на розвиток особистості, сприяє підвищенню рівня сформованості соціальної активності молодшого школяра, допомагає зняти напругу, підвищує самооцінку оскільки в процесі гри знімається небезпека соціально значущих наслідків.

Таким чином, використання засобів арт-терапії в процесі формування соціальної активності дітей молодшого шкільного віку повинно реалізовуватись через низку взаємопов'язаних умов, таких як здійснення

індивідуального підходу до учнів у процесі навчально-виховної роботи, емоційна насиченість змісту поданого матеріалу, створення емоційно-позитивного фону навчання, готовність вчителів до організації творчої роботи учнів молодшого шкільного віку. Досягти підвищення рівня сформованості соціальної активності молодших школярів можливо лише за умови поєднання таких чотирьох видів арт-терапії у позакласній діяльності, як музикотерапія, казкотерапія, ізотерапія та ігротерапія. Але разом з тим педагогічний колектив повинен ще враховувати індивідуальні особливості кожного учня класу і тим самим здійснювати індивідуальний підхід у процесі виховання. (Олександр Колишкін Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти) .

2.4. Практичні рекомендації шкільним психологам, учителям та батькам щодо самоствавлення школярів

Особистість молодшого школяра відзначається системою властивостей, яких не було у дошкільника. Ці властивості належать до новоутворень особистості молодшого школяра. Ними виступають довільність, внутрішній план дій та рефлексія. На їх основі розвивається теоретичне мислення, без якого подальше навчання буде утрудненим (В. В. Давидов, Д. Б. Ельконін).

Розвиток особистості молодшого школяра відбувається у складній системі його взаємин з батьками, вчителем, ровесниками та іншими дітьми. Найавторитетнішою особою для молодшого школяра є вчитель. Тому взаємини з ровесниками опосередковані ставленням вчителя.

Провідні потреби молодшого школяра – пізнавальні. Самооцінка молодшого школяра включає такі її різновиди: ретроспективна (об'єктом є поведінка у минулому), актуальна (теперішня поведінка), перспективна (уявлення про можливості). За мірою адекватності самооцінка буває завищеною, адекватною і заниженою. За мірою стабільності – стабільною та нестабільною (А. І. Ліпкіна, А. В. Захарова). Найчастіше самооцінка молодших школярів відзначається зниженою стабільністю; вона конкретна,

ситуативна, залежить від оцінок учителя. Рівень домагань формується, насамперед, на основі досягнутих успіхів і невдач у попередній діяльності. Стійкий неуспіх у навчанні призводить до втрати дитиною віри у свої сили, впевненості, швидко виникають небажані деформації особистості.

Тому вчителю початкової школи необхідно формувати самоставлення

Ось деякі практичні рекомендації ;

1. Створюйте сприятливу атмосферу:

Забезпечте клас комфортним та підтримуючим середовищем, де учні відчують свою важливість та можливість висловлювати свої думки, де кожна дитина знає що вона унікальна але вона є членом класного колективу, який працюватиме лише тоді коли кожен учень буде у комфорті та безпеці.

2. Заохочуйте ініціативу:

Створюйте ситуації, які заохочують учнів брати ініціативу в навчанні та позакласному житті школи та у інших сферах.

3. Розвивайте творчість:

Залучайте учнів до творчих завдань, які сприяють розвитку їхньої уяви та креативності. Підтримуйте навіть безглузді на перший погляд для ідеї, це дасть дитині можливість не втратити свою унікальність та безтурботність.

4. Формуйте навички саморегуляції:

Навчіть учнів розпізнавати та управляти своїми емоціями та вчіть їх ефективним стратегіям саморегуляції.

5. Арт-техніки на уроках:

використовуйте арсенал арт-технік при плануванні уроків, це зробить урок ще цікавішим а дітям подарує хороший настрій, підтримає їх психологічне здоров'я, знімить нервові напруження.

6. Підтримуйте самостійність у вирішенні завдань:

Давайте учням можливість розв'язувати проблеми та завдання самостійно, вчити їх розвивати власні стратегії.

7. Використовуйте методика "Позитивного підходу":

Спрямовуйте увагу на позитивні якості та досягнення учнів, сприяючи підвищенню їхнього самовідчуття та впевненості.

8. Організуйте групові та індивідуальні проекти:

Залучайте учнів до спільних дій та індивідуальних проектів для розвитку співпраці та впровадження власних ідей.

9. Розвивайте комунікативні навички:

Сприяйте взаємодії між учнями, використовуючи методи, що сприяють розвитку навичок спілкування та слухання.

10. Залучайте батьків:

Співпрацюйте з батьками, щоб створити спільні стратегії для розвитку самоставлення вдома та в школі.

Виховання – це складний світ людських взаємин, який характеризується, в першу чергу, певними стосунками між батьками та дітьми. У благополучній сім'ї створені всі умови для нормальної життєдіяльності її членів й ефективного виконання сімейних функцій, насамперед репродуктивної і виховної.

Розвиток самоставлення у дітей є важливим аспектом їхнього виховання. Батьки можуть грати ключову роль у цьому процесі.

На розвиток дитини впливає родинне оточення, психологічний клімат в сім'ї, характер взаємовідношень між батьками. Любов, взаємоповага, взаєморозуміння, задоволеність від власних стосунків, демократичний, спокійний стиль спілкування, впевненість, організованість в сім'ї позитивно впливає на дитину. В той же час конфліктні відносини між батьками створюють у сім'ї постійну емоційну напругу, викликають роздратування, тривожність, невпевненість у дітей, порушують основи їх соціального розвитку.

Успіх виховання людини визначається в дитинстві. У цей період закладаються основи психології особистості. У майбутньому можна вдосконалювати її емоційно-ціннісну сферу, формувати певні еталони

поведінки, збільшувати обсяг знань, корегувати соціальну спрямованість, але все це відбувається на основі, яка була закладена в дитинстві.

У житті дитини сім'я відіграє вирішальну роль. Як відзначає С.В. Ковальов, саме у сімейних взаємостосунках і спілкуванні реалізуються людські потреби, а саме: потреба у людських зв'язках, яка дає відчуття належності до певної групи; потреба у самоствердженні, яка дарує відчуття і реальні докази своєї значущості для інших людей; потреба прихильності, що дає змогу відчутти взаємне тепло; потреба самосвідомості, яка формує почуття своєї неповторності, індивідуальності; потреба в орієнтації, яка дає зразок для наслідування [29: 40].

Ось кілька рекомендацій для батьків щодо самоствавлення дитини :

1. Створіть підтримливе середовище: Забезпечте у домі атмосферу, де дитина відчуває вашу підтримку та впевненість.
2. Заохочуйте незалежність: Давайте дитині відчувати, що вона може вирішувати деякі питання самостійно. Заохочуйте ініціативу.
3. Давайте можливість вибору: Забезпечте дитині можливість вибору в різних аспектах життя: вибір одягу, їжі, розваг і т.д.
4. Розробляйте плани та цілі: Разом із дитиною створюйте короткострокові та довгострокові цілі, плани та завдання.
5. Вчіть вирішувати проблеми: Навчіть дитину шукати рішення проблем, розмірковувати та аналізувати ситуації.
6. Забезпечте позитивний підхід: Звертайте увагу на позитивні якості та досягнення дитини, підтримуючи позитивне самовизначення.
7. Розвивайте творчість: Сприяйте розвитку творчих навичок, заохочуючи художні та творчі вияви.
8. Стимулюйте саморегуляцію: Вчитайте дитині методи саморегуляції, допомагайте розпізнавати та керувати своїми емоціями.
9. Сприяйте взаємодії з однолітками: Забезпечте можливість для дитини взаємодіяти з іншими дітьми для розвитку соціальних навичок.

10.Будьте прикладом: Демонструйте свою власну самостійність та позитивний підхід до різних завдань.

Отже, у становленні особистості дитини велику роль відіграє стиль сімейного виховання. Батькам в процесі виховання дітей важливо знати і враховувати їх вікові особливості, мати певний рівень знань з психології та фізіології, відповідний культурний рівень (загальна культура, культура спілкування, культура відносин, культура поведінки, правова культура). Сімейні стосунки дуже часто є для дитини взірцем для наслідування, і розвиток його особистості багато в чому залежить від того, як батьки сприймають дитину і як поведуться з ним.

Практичний психолог у системі школи грає ключову роль у розвитку самоставлення учнів початкової школи. Ось декілька принципів його роботи:

1. Індивідуальний підхід:

Психолог повинен враховувати індивідуальні особливості кожного учня. Він розробляє індивідуальні плани роботи, враховуючи різні рівні розвитку, потреби та виклики.

2. Аналіз та діагностика:

Психолог проводить аналіз та діагностику рівня самоставлення учнів, використовуючи відповідні методики та інструменти. Це допомагає зрозуміти їхні потреби та визначити напрямки розвитку.

3. Співпраця з вчителями та батьками:

Психолог співпрацює з учителями для визначення особливостей кожного учня в навчанні та соціальних відносинах. Також важлива є співпраця з батьками для впровадження позитивних змін та підтримки учнів вдома.

4. Проведення тренінгів та групових занять:

Організація тренінгів та групових занять дозволяє учням обмінюватися досвідом, розвивати комунікативні навички та сприяє формуванню групового самоставлення.

5. Розвиток соціальних навичок:

Психолог працює над розвитком соціальних навичок, сприяє взаємодії та емпатії між учнями, що є важливим компонентом формування самоствавлення.

6. Психологічна підтримка:

Надання психологічної підтримки у випадках стресу, проблем учбового або соціального характеру, що може впливати на самоствавлення.

7. Використання арт-терапії та ігрових технік:

Застосування арт-терапії та ігрових технік може бути корисним для розвитку творчих та емоційних аспектів особистості.

8. Моніторинг та оцінка прогресу:

Психолог веде моніторинг розвитку учнів та оцінює ефективність застосованих методів, вносячи корективи за необхідності.

Практичний психолог у школі взаємодіє з різними структурами, щоб створити всебічний підхід до розвитку самоствавлення учнів.

Висновки до 2 розділу

Розвиток самоствавлення молодшого школяра є неможливим без комплексного підходу. Оскільки самоствавлення не є окремою одиницею а є процесом , усвідомленням власного я, можливостей , цінностей, поглядів, становленням самооцінки, особистим розвитком та комунікативними якостями.

У другому розділі « Формування самоствавлення молодших школярів методами арт-терапії» теоретично обґрунтовано та сформульовано психолого – педагогічні умови, зміст і засоби експериментальної програми, спрямованої на формування самоствавлення учнів початкових класів; представлено та проаналізовано результати проведеного формувального експерименту з формування самоствавлення молодших школярів.

Звернімо Вашу увагу на те що на формування самоставлення впливає багато зовнішніх чинників , індивідуальних особливостей дитини, середовища зростання та виховання, батьків, стану в країні та світі, ситуативними моментами, від майстерності вчителя та методів навчання.

Ми у нашій роботі звернули увагу на те, як за допомогою арт-терапевтичних методів можна повпливати на це формування самоставлення у початкових класах.

Результати експерименту говорять про те, що самоставлення у початкових класах перебуває у процесі формування, фундамент закладається раніше а саме на цьому етапі відбувається становлення, укріплення, змінна і саме тут важливо зробити чіткі, правильні, поступові, кроки для подальшого становлення учня як особистості.

Так, саме за допомогою арт-терапевтичних методів ми як педагоги можемо повпливати на це. Формування самоставлення є залежним від системи навчання початкової школи, що є поетапною в особистісному розвитку учня.

Ми також здійснили теоретичний та науковий аналіз педагогічних умов формування самоставлення і можемо виділити основні з них:

- Урахування вікових норм, психологічних особливостей кожного віку;
- Формування позитивної мотивації, створення ситуації успіху;
- Активізація рушійних сил дитини ;
- Принцип індивідуального підходу;
- Залучення школярів в позаурочний час
- Збагачення змісту виховної роботи методами арт-терапії: зокрема музикотерапію, казко терапію, ігротерапію, ізотерапію.

Активізувати формування самоставлення можна завдяки поєднанню традиційних методів навчання у з інноваційними, у балансуванні цих двох важелів впливу. Балансувати ними це значить постійні мікро та макро рухи цими методами, трохи одного трохи іншого. Вчителю потрібно бути

професіоналом, та на рівні ввідчутів бачити своїх учнів, розуміти де він повинен дати більше і який вибір йому зробити чи на користь традиційних методів чи все таки на інноваційних, зокрема таких як арт-методики.

Адже впровадження нестандартних, творчих, засобів впливу на активізацію внутрішніх ресурсів дитини, створює більше шансів для її розвитку.

Арт-терапія – багатофункціональний засіб, використання її елементів на уроках сприяє розвитку особистісних можливостей дитини, її інтересів й потреб, поєднує діагностику і розвиток, гармонізує її внутрішній світ, сприяє покращенню або збереженню її здоров'я, позитивно впливає на фізичний, емоційний, інтелектуальний, соціальний, естетичний і духовний стан, а також допомагає опанувати певні знання, уміння та навички у школі. Дає можливість навчитись висловлювати свої почуття, емоції, відчувати інших, проживати різні події не нашкодивши своєю ментальному здоров'ю.

ВИСНОВКИ

Молодший шкільний вік є найбільш важливим у дитини внаслідок змін, які відбуваються у її психічному, особистісному та соціальному розвитку.

У сучасному житті та на етапі розвитку нової української школи використання арт-педагогічних технологій в процесі формування особистості учня молодшого шкільного віку має потужний потенціал.

Результати проведених досліджень за обраною темою дозволяють зробити наступні висновки :

1. Актуальність нашої теми є надважливою, особливо у тих реаліях, в яких приходиться навчатися, виховуватися та просто жити нашим дітям. Адже чи не саме заре відбувається становлення нашого майбутнього покоління, яке буде жити та творити після нашої перемоги, це те покоління яке знає, яке відчуває, яке сформувалась у такий темний для усіх нас час та нестиме правду і прагнення жити та творити у вільній та незалежній Україні.
2. Навчальний процес є фундаментом у розвитку значущих суспільних якостей, комунікативних вмінь та навичок, емоційному пізнанні, розвитку самооцінки - всього того, що становить процес формуванню самостановлення.
3. Зазначимо, що результати дослідження нам показали, що за допомогою арт-терапевтичних методів впроваджених у інноваційних методах та технологіях вчителя початкових класів відслідковується позитивна динаміка у формуванні самоставлення учня початкової школи.

Загалом, самоставлення визнається ключовим елементом психологічного, особистісного та соціального благополуччя, і його актуальність виявляється в багатьох сферах людського життя.

4. Узагальнюючи дані нашого дослідження, можна сказати, що участь учнів у заняттях з елементами арт-терапевтичних методів дійсно надає позитивний вплив на формування самостановлення порівняно з тими

учнями , хто не брав участь. Таким чином, ті учні хто брав участь у заняттях підвищили рівень комунікативних вмінь, ближче ознайомилися з емоціями, вчилися їх розрізняти, відчувати на собі та інших, вчилися звертатися до свого внутрішнього я, унікальність себе познайомилися з арт –терапією ,

5. Різноманітні види арт-терапії передбачають як цілісне так й ізольоване використання мистецтва в якості фактору впливу, тобто як прослуховування музичних чи літературних творів, індивідуальне та групове виконання образотворчої діяльності, так і доповнення мистецьким супроводом інших корекційних прийомів для посилення їх впливу і підвищення ефективності.

Їх роль у формуванні самостановлення учня початкових класів є специфічною, що обумовлено своєрідністю мистецтва як носія естетичних цінностей.

6. Діти потребують створення таких умов у процесі навчальної діяльності, що дають змогу опановувати знання та уміння з опорою на збережені функції дитини. Наприклад впровадити елементи ігрової, пісочної чи ізотерапії в урочну діяльність: добирають літери для слова, яке є темою уроку, малюють літери на піску або ліплять букву з тіста чи пластиліну, роблять колаж на одну із тем, казкотерапія як елемент уроків мовного циклу.

7. Практичні рекомендації для батьків, вчителів та психологічної служби у формуванні самоставлення об'єднує декілька наскрізних ліній :

- сформувати для дитини підтримуюче середовище;
- заохочувати незалежність та ініціативність;
- розвивати творчі начала дитини;
- підвищувати рівень самооцінки, впевненості та самовідчуття;
- розвивати комунікативні навички, вчити дитину спілкуватися та слухати:

- застосовувати арт-терапевтичні методи та ігрові техніки для розвитку творчих та емоційних аспектів особистості.

8. Вибір арт-терапії, як методу формування самостановлення молодшого школяра зумовлюється такими особливостями її розвивального потенціалу а саме: самопізнання через художні символи, рефлексивного осмислення, саморегуляції.

Підсумовуючи все вище зазначене можемо узагальнити, що арт-терапевтичні технології у формуванні самоставлення молодшого школярами потрібно застосовувати поруч із звичними інструментами, технологіями, Тому, що практично кожна дитина в таких умовах може виявити свої творчі зусилля, отримати підтримку, самовиразитися, налагодити контакт з іншими, підвищити свою самооцінку, навчитися виявляти та розуміти свої емоції та емоції інших, не боятися зрозуміти себе, навчитися відчувати, сформувати себе як особистість.

Зрозуміло, що це все вимагає від вчителя урізноманітнювати методи і прийоми роботи, розвиватися, вчитися чомусь новому та працювати над собою, але тільки в такий спосіб та командною роботою вчителя, дитини та батьків можна зростити, сформувати самосвідому особистість.

Ефективне вирішення проблеми самоставлення у молодшого школяра, особливо зараз, коли Україна знаходиться у стані війни, коли безліч потрапляють у ситуації, що негативно впливають на їх самоставлення, а в подальшому і на взаємини з оточуючими, дозволить змінити динаміку самоставлення на позитивний фон за допомогою арт-терапії.

Результати роботи дають підстави стверджувати, що програма з елементами арт-терапевтичних технік є достатньо ефективною умовою у формуванні самоствердження. Її можна використовувати у діяльності педагогів, практичних психологів закладів освіти, освітній діяльності, а також для розробки різних тренінгових програм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Soroka, O. V. (2008). Art-terapiya v sotsialniy sferi [Art therapy in the social sphere]. Ternopil, TDPU.
2. Start Pedagogika. (2001). Особливості логічного мислення дітей на етапі молодшого шкільного віку. [URL]
3. Антипова К. Тістопластика та казкотерапія. Робота з учнями початкових класів / К. Антипова // Психолог, 2012. - №13-14 (493-494). С.4-8.
4. Балецька Л.М. Психологічні особливості атрибуції успіху у професійному самовизначенні студентів вищих навчальних закладів / Л.М. Балецька – дис.к.психол.наук. – К., 2014.
5. Бенеш, Г. (2007). Психологія: dtv-Atlas. Київ: Знання-Прес.
6. Бернс, Р. (1986). Развитие Я-концепции и воспитание. (Монографія). Москва : Прогресс.
7. Бреусенко-Кузнецов О. Виховний вплив чарівної казки / О. Бреусенко-Кузнецов // Психолог, 2006. - №4 (196). – С.14-18.
8. Буркало, Н. І. (2019). Арт-терапія в сучасній психології. Psychological Journal, 5(9). DOI: <https://doi.org/10.31108/1.2019.5.9>
9. Буркало, Н. І. (2019). Арт-терапія в сучасній психології. Психологічний часопис, 5(9), 189-204. [URL]
10. Вікова та педагогічна психологія. (2001). Київ: Просвіта.
11. Вознесенская, Е.Л. (2005). Арт-терапевтические технологии в формировании зрелых мужских и женских феноменов «Я» в пространстве внутренней сказки. Простір арттерапії: можливості та перспективи: Збірник наукових статей, 33–44. Режим доступу: https://www.b17.ru/article/art-terapevticheskie_tehnologii/
12. Вознесенська О. Арт-терапія в роботі практичного психолога : Використ. арт-технологій в освіті / О. Вознесенська, Л. Мова. – К. : Шк.світ, 2007. – 120с.

13. Вознесеньська, О. Л. (2014). Арт-терапія в Україні: стан та перспективи розвитку. Львівсько-Ряшівські наукові зошити, 2, 93-103.
14. Вознесеньська, О., & Мова, Л. (2007). Арт-терапія в роботі практичного психолога: Використання арттехнологій в освіті. К.: Шк. світ.
15. Вознесеньська, О.Л. (2015). Арт-терапія як засіб психосоціального відновлення особистості. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки, 3(29), 40-47.
16. Вознесеньська, О.Л., & Волкова, Л.М. (2010). Методичні засади підготовки майбутніх арт-педагогів. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, 7(194), Частина I, 60-65.
17. Голінська, Т.М. (2016). Зміст, форми і методи арт-терапевтичного впливу на особистість дитини. Освіта та розвиток обдарованої особистості, 5, 13-16.
18. Головатюк, І. Г. (2017). Арт-терапія у зарубіжній науковій традиції. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка, 2, 63-66. [URL]
19. Гончар Н. Подорож у країну емоцій / Н. Гончар // Психолог довкілля, 2013. - №9 (50). – С.35-37.
20. Деркач, О.О. (2011). Арт-педагогіка: Програма навчальної дисципліни для студентів спеціальності «Початкове навчання». Вінниця: ВДПУ.
21. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія: Навч. посіб. / Т.В. Буткевич. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 242с
22. Замелюк, М. І. (2018). Арт-терапія як засіб творчої самореалізації особистості. Психологія: реальність і перспективи, 10, 50-57. [URL]
23. Зязюн І.А. Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти / Іван Андрійович Зязюн. – К. : Віпол, 2000. 28. Ілляшенко Т., Рождественська М. Розвиваємо та навчаємо дитину. Психологічна допомога / за ред.. Т. Ілляшенко, М. Рождественської. – К. : Редакції загальнопедагогічних газет. – К. : Редакції загальнопедагогічних газет, 2014. – 96с. 29. Козіна Л. Я вчуся керувати

- собою. Корекційно-розвивальна програма / Л. Козіна // Психолог, 2006. - №21 (213) – С.3-15.
- 24.Іванова, В. (2009). Арт-терапія: проблеми становлення і розвитку. Педагогічні науки, 108, 43-46.
- 25.Ірина Орленко доктор філософії в галузі філософії, завідувач ООРЦПО, старший викладач кафедри психології, соціальної роботи та інклюзивної освіти КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради»
- 26.Камінська, О. В. (2015). Вплив гендерних стереотипів на формування самоствавлення особистості. Наукові записки Національного університету "Острозька академія": психологія і педагогіка, 13-те видання.
- 27.Кідалова, К. С. (2018). Психологічні особливості самоствавлення особистості: аналіз концепцій та підходів. Український психологічний журнал, 2, 48–58.
- 28.Кідалова, К.С. (2018). Психологічні особливості самоствавлення особистості: аналіз концепцій та підходів. Український психологічний журнал, 2(8), 48–58. 4. Колодяжна, А.В. (2016). Поєднання компонентів самоствавлення особистості відповідно до її творчих проявів. Scientific Journal, 5, 93–96.
- 29.Коваль, Л.В., Компанець, Н.М., Лапін, А.В., Квітка, Н.О., & Луценко, І.В. (2018). Особлива дитина в інклюзивному дошкільному навчальному закладі. Київ.
- 30.Козігора, М.А. (2018). Місце арт-педагогіки у процесі фахової підготовки учителя початкової школи. "Young Scientist", № 10 (62), 63.
- 31.Кононко, О. Л. (2000). Психологічні основи особистісного становлення дошкільника. Київ: Главник.
- 32.Кононко, О.Л. (2002). Шкільна адаптація та психологічний вік. Початкова школа, 2, 5-7.

- 33.Кремень, В. Г. (2009). Про «Дитиноцентризм», або чому освіта України потребує структурних змін. "День", №210 (3130), 16.
- 34.Ладивір С. Емоції в житті молодшого школяра / С. Ладивір // Практичний психолог : Школа, 2013. - №5. – С.56-62.
- 35.Лазаревська, О. (2020). Психологічні фактори впливу арт-терапії на процес розвитку дітей. [URL]
- 36.Лебедева, Л.Д. (2000). Арт-терапия в педагогике. Педагогика, 9, 27-34.
- 37.Мартиненко І. В. Роль емоцій у спілкуванні дітей в умовах мовленнєвого дизонтогенезу // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Зб. Наукових праць. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – № 28. – С. 312 – 317.
- 38.Матюніна І., Максименко О. Ситуація успіху. Формування ключових компетентностей у молодших школярів // І. Матюніна, О. Максименко // Початкова школа. - №2 (804). – 2017. – С. 4- 7.
- 39.Митник О. Взаємодія вчителів, учнів та їхніх батьків у навчально-виховному процесі як підґрунтя щасливого дитинства / О.Митник, С.Манзер, Н.Цілик // Початкова школа. – 2017. – №2. – С.6-9.
- 40.Михайлова, І. В. Особливості використання методів арт-терапії в психокорекції турботи про себе в ранній юності / І. В. Михайлова // Практична психологія та соціальна робота. 2014. № 7. С. 40-43.
- 41.Мікляєва Г.М. Застосування казкотерапії в діяльності шкільного психолога по забезпеченню психологічного здоров'я молодших школярів / Г.М. Мікляєва // Проблеми сучасної психології : зб.наук.праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка, Г.О. Балл. – Вип..20 – С.396-404.
- 42.Мікляєва Г.М. Особистісно-рольовий підхід у психокорекції емоційної сфери молодших школярів в умовах освітнього процесу / Г.М.

- Мікляєва // тези доп.наук.-практ.конф.студентів і молодих учених [«Психологія в сучасному світі»], (Харків, 11-12 квітня 2013р.) / М-во освіти і науки України, Нац.аероксм.ун-т ім. М.Є. Жуковського «ХАІ». – Х. : Нац.аероксм.ун-т ім. М.Є. Жуковського «ХАІ», 2013. – С.61.
- 43.Наконечна О. В. Арт-терапія як спосіб впливу на особистість у зарубіжній та вітчизняній літературі. Молодий вчений. 2014. № 1(03). С. 158-161. - Режим доступу:[http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_1\(03\)37](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_1(03)37).
- 44.Нова Українська Школа [Електронний ресурс]. – 2018. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>
- 45.Нова українська школа: poradnik для вчителя. (2017). Київ.
- 46.Окуневич, Т. (2016). Формування комунікативної компетентності учнів засобами рідної мови. Науковий вісник МНУ ім. В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки, 2, 123–127.
- 47.Олена Бальбуза доктор філософії в галузі психології, методист ООРЦПО, старший викладач кафедри психології, соціальної роботи та інклюзивної освіти
- 48.Олійник О. О. Особливості емоційного розвитку та умови формування емоційної культури дітей старшого дошкільного віку засобами театралізованих ігор / О. О. Олійник // Психолого педагогічні проблеми сільської школи. – 2013. – № 47. – С. 167–173.
- 49.Опанасюк, І.В. (2017). Психологічні особливості розвитку емоційного інтелекту старшокласників засобами арт-терапії. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, Київ.
- 50.П'ять основних якостей успішної дитини [Електронний ресурс] / Вебсайт «Розвиток дитини». – 2018. – Режим доступу: <https://childdevelop.com.ua/articles/develop/507/>

51. Паніна С. Партнерські стосунки в системі «дитина – батьки - вчитель» як чинник успішного розвитку дитини / С. Паніна // Початкова школа. – 2018. – №9 – С.45-48.
52. Помиткіна Л., Помиткін Е. Психологічна скарбничка. Виховуємо читаючи: для тих, хто дбає про дітей / Л. Помиткіна, Е. Помиткін. – К. : Шкільний світ, 2011. – 184с. – (Серія «Психологічна скарбничка»).
53. Проблеми розвитку та корекція емоційної сфери молодших школярів. Серія «Бібліотека шкільного психолога» / [Упор.О.А. Атемасова]. – Х. : Вид-во «Ранок», 2010. – 176с.
54. Проект нового державного стандарту початкової загальної освіти // Початкова освіта – №15 (807). – С.5-25. 42. Психодіагностика емоційної сфери дітей дошкільного віку / [Олексенко С., Гула Я., Вишнівецька О.] // Психолог довкілля, 2013. - №8 (49). – С.6-18.
55. Роздорожнюк, О. (2020). Арт-терапія як метод формування та корекції особистості.
56. Романюк Н., Поборча О. Хочу бути успішним. Корекційно-розвивальні вправи для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку / Н. Романюк, О. Поборча. – К. : Шкільний світ, 2009. – 128с.
57. Сиротенко К.М. Інноваційні підходи до процесу виховання успішної особистості [Електронний ресурс] / К.М. Сиротенко // Комунальний заклад освіти «Навчально-виховний комплекс №130 «загальноосвітній навчальний заклад І ступеня – гімназія» Дніпропетровської міської ради». – 2013. – Режим доступу: <http://nvk130.dnepredu.com/uk/article/innovatsiini-pidkhodi--do-protsesuvikhovannya-usp.html>.
58. Старовойтов, А.В. (2015). Рубежи современной арт-терапии: от теории к практике. Гуманитарные науки, 4, 95–100.
59. Сухомлинський В.О. Людина – найвища цінність. Вибрані твори : у 5т. – Т.2. // В.О. Сухомлинський. – К. : Рад.школа, 1976, 634с.
60. Сухомлинський В.О. Про виховання / В.О. Сухомлинський. – М., 1979

61. Тищенко, Л. (2012). Феноменологія самоставлення в психологічній науці. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського, 2(9), 230–233.
62. Ткачук І.І. Теоретичні засади дослідження проблеми успіху особистості в діяльності / І.І. Ткачук // Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб.наук.пр. Ін-ту проблем виховання 84 НАПН України. – Кам'янець-Подільський : Вид. Зволейко Д.Г., 2011. – Вип..15, кн..1. – С.139-147.
63. Фалько Н. М. Мандала як засіб арт-терапії. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки. 2017. Вип. 2(3). - С. 32-36. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2017_2\(3\)_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2017_2(3)_7)
64. Фесенко В.В. Проект «Система формування успішної особистості школяра» [Електронний ресурс] / В.В. Фесенко // Макіївський навчально-методичний центр Макіївська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №86 Макіївської міської ради. – 2012. – Режим доступу: <http://krvuzcdyt.krimedu.com/ru/article/proekt-sistema-formuvannya-uspishnoyiosobistosti-.html>
65. Філімончук А. В. Виникнення бар'єрів спілкування у повсякденному житті як один із неминучих аспектів встановлення комунікативних зв'язків з оточуючими // Психолог. №37, 2008. С. 13-17.
66. Філоненко М. М. Психологія спілкування. Підручник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 224 с.
67. Фірсова Л. С. Арт-терапія у соціально-педагогічній роботі. Соціальна педагогіка: теорія і практика. 2010. № 3. С. 160-164.
68. Хіля А. Арт-терапія як об'єкт наукового дослідження у працях зарубіжних та вітчизняних учених. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2016. № 5. С. 394-405. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2016_5_52.

69. Шиловська О.М. Авторська програма особистісного розвитку дитини молодшого шкільного віку «У злагоді із собою та усім світом» / О.М. Шиловська // Практична психологія та соціальна робота, 2013. – №3. – С.61-79
70. Яворська-Ветрова, І.В. (2017). Теоретичний аналіз проблеми самоствавлення: ціннісний аспект. Актуальні проблеми психології. Психологія обдарованості. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 6(13), 198–206.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика виявлення комунікативних умінь і навичок молодших школярів Ю. Орлова

Мета: проаналізувати рівень сформованості потреб і прагнень школярів до спілкування.

Обладнання: бланк для опитування, олівець.

Інструкція: Якщо ви згодні з твердженнями, наведеними нижче, поставте знак «+» навпроти відповідного номера судження. Якщо ж не згодні, відповідно поставте знак « – »:

Зміст опитувальника

1. Я залюбки беру участь у різних урочистостях.
2. Я не можу перемогти свої бажання, навіть якщо вони суперечать бажанням моїх товаришів.
3. Мені подобається висловлювати кому-небудь свою прихильність.
4. Я більше зосереджений на завоюванні впливу, ніж дружби.
5. Я відчуваю, що стосовно друзів маю більше прав, ніж обов'язків.
6. Коли я дізнаюсь про успіхи свого товариша, у мене чомусь погіршується настрій.
7. Щоб бути задоволеним собою, я повинен кому-небудь у чомусь допомогти.
8. Мої турботи зникають, коли я перебуваю серед товаришів. 9. Мої друзі мені добряче-таки набридли.
10. Коли я виконую важку роботу, присутність людей мене дратує.
11. Загнаний у глухий кут, я кажу лише ту частку правди, яка, на мою думку, не зашкодить моїм друзям та знайомим.
12. У складній ситуації я думаю не стільки про себе, скільки про близьку людину.
13. Неприємності у друзів викликають у мене таке співпереживання, що я можу захворіти.

14. Мені приємно допомагати іншим, навіть коли це завдає мені труднощів.
15. З поваги до друга я можу погодитися з його думкою, навіть якщо він і не правий.
16. Мені більше подобаються пригодницькі оповідання, ніж оповідання про кохання.
17. Сцени насильства у фільмах викликають у мене відразу.
18. На самоті я відчуваю більшу тривогу й напруженість, ніж коли перебуваю серед людей.
19. Я вважаю, що головна радість у житті – спілкування.
20. Мені шкода бездомних котів і собак.
21. Я вважаю, що краще мати менше друзів, але зате близьких.
22. Я люблю бувати серед людей.
23. Я довго хвилююся після суперечки з близькими.
24. У мене, мабуть, більше близьких друзів, аніж у багатьох інших.
25. Я більше прагну досягнень, аніж дружби.
26. Я більше довіряю власній інтуїції та уяві, думаючи про людей, ніж судженням про них інших.
27. Для мене важливіше матеріальне забезпечення й добробут, ніж радість спілкування з приємними мені людьми.
28. Я співчуваю людям, у яких немає близьких друзів.
29. Люди часто невдячні мені.
30. Я люблю оповідання про безкорисливу дружбу.
31. Заради друга я можу пожертвувати своїми інтересами.
32. У дитинстві я належав до компанії, яка завжди трималася вкупі.
33. Якби я був журналістом, то із задоволенням писав би про силу дружби.

Обробка результатів: підрахуйте кількість відповідей «–» на запитання: 3,4,6,9,10,15,16,25,27,29 і відповідей «+» на всі інші запитання.

Інтерпретація: менше 26 балів – низька; 27-28 балів – середня; 29 і більше балів – висока.

Методика "Драбинка" за В. Г. Щур

Мета: визначити особливості самооцінки дитини (як загального ставлення до себе) і уявлень дитини про те, як його оцінюють інші люди.

Матеріали та обладнання: Малюнок на аркуші паперу з 10 сходинок.

Інструкція: Показуємо дитині сходинки і говоримо, що на самій нижній сходинці стоять найгірші хлопчики і дівчатка. На другий - трохи краще, а ось на верхній сходинці стоять самі хороші, добрі і розумні хлопчики і дівчатка. На яку сходинку поставив би ти себе? Намалюй себе на цій сходинці. Можна намалювати 0, якщо дитині важко намалювати чоловічка. А на яку тебе поставлять мама, вчитель? »

Обробка та аналіз результатів:Звертається увага, на яку сходинку дитина сама себе поставила. Вважається нормою, якщо діти ставлять себе на сходинку «дуже хороші» і навіть «найкращі» діти. Положення на будь-який з нижніх сходинок (а тим більше на найнижчій) говорить не про адекватну оцінку, а про негативне ставлення до себе, невпевненість у власних силах. Це серйозне порушення структури особистості, яке може привести до депресії, асоціальності.

Про ставлення батьків до дитини і їх вимоги говорять відповіді на питання, куди їх поставлять дорослі. Для відчуття почуття захищеності дитини важливо, щоб хтось поставив його на найвищу сходинку.

Ознакою неблагополуччя, як в структурі особистості дитини, так і в його відносинах з близькими дорослими є відповіді, в яких вони ставлять його на нижні сходинки. Однак при відповіді на питання: «Куди тебе поставити вчителька?» - Переміщення на одну з нижніх ступенів нормально і може служити доказом адекватної, правильної самооцінки, особливо в тому випадку, якщо дитина дійсно погано себе веде і часто отримує зауваження від вчителя.

У старшому дошкільному і молодшому шкільному віці переважна більшість дітей вважають себе «хорошими» і поміщають себе на верхні

сходинок драбинки. При цьому, як показують дані В. Г. Щур, діти, які поставили себе на найвищу сходинку практично ніколи не можуть обґрунтувати таку самооцінку. Діти ж, які вважають себе найкращими, підходили до оцінки себе більш об'єктивно і критично і пояснювали свій вибір різними причинами, наприклад: «Я все-таки іноді зловживаю», «Я дуже багато питань задаю» і ін.

Як правило, відношення інших людей до дитини сприймається ним досить диференційовано: діти вважають, що близькі дорослі (мама, тато, дідусь, бабуся, а також учитель) по-різному ставляться до них.

Найбільш важливим для розуміння ситуації, у дитини самооцінки є співвідношення оцінок «за себе» і «за маму». Благополучним є варіант, коли діти вважають, що мама поставить їх на самий верх драбинки, а самі себе ставлять трохи нижче - на другу-третю сходинку зверху. Такі діти, відчуваючи тверду підтримку з боку найбільш значущих дорослих, вже виробили здатність досить критично підходити до оцінки себе як особистості. Їх автор методики називає «найбільш благополучними»

Інший варіант - висока думка дитини про себе збігається з думкою мами. Така ситуація може бути характерна для дітей:

- Дійсно благополучних;
- Інфантильних (всі оцінки розміщуються на самій верхній сходинці, але при цьому немає обґрунтованих, розгорнутих формулювань, що пояснюють таке приписування);
- «Компенсуючих» (що видають бажане за дійсне).

І ще один варіант - діти ставлять себе вище, ніж, як вони вважають, поставила б їх мама. Автор методики вважає таку ситуацію неблагополучною для розвитку особистості дитини, так як розбіжність оцінок помічено дитиною і несе для нього страшний зміст - його не люблять. За даними В. Г. Щур, прогнозована дитиною низька оцінка з боку матері в багатьох випадках буває пов'язана з наявністю в сім'ї більш маленьких дітей, які, на

переконання випробовуваних, будуть поміщені мамою на саму верхню сходинку.

Разом з тим саме для таких дітей надзвичайно важливо, щоб їхня позиція на верхній сходинці була підкріплена кимось із дорослих. У цій ситуації доцільно поставити запитання: «А хто з близьких все-таки поставить тебе на найвищу сходинку?» І, як правило, у кожної дитини знаходиться хтось з оточуючих людей, для кого він «найкращий». Найчастіше це тато чи бабуся і дідусь, навіть якщо дитина зустрічається з ними досить рідко.

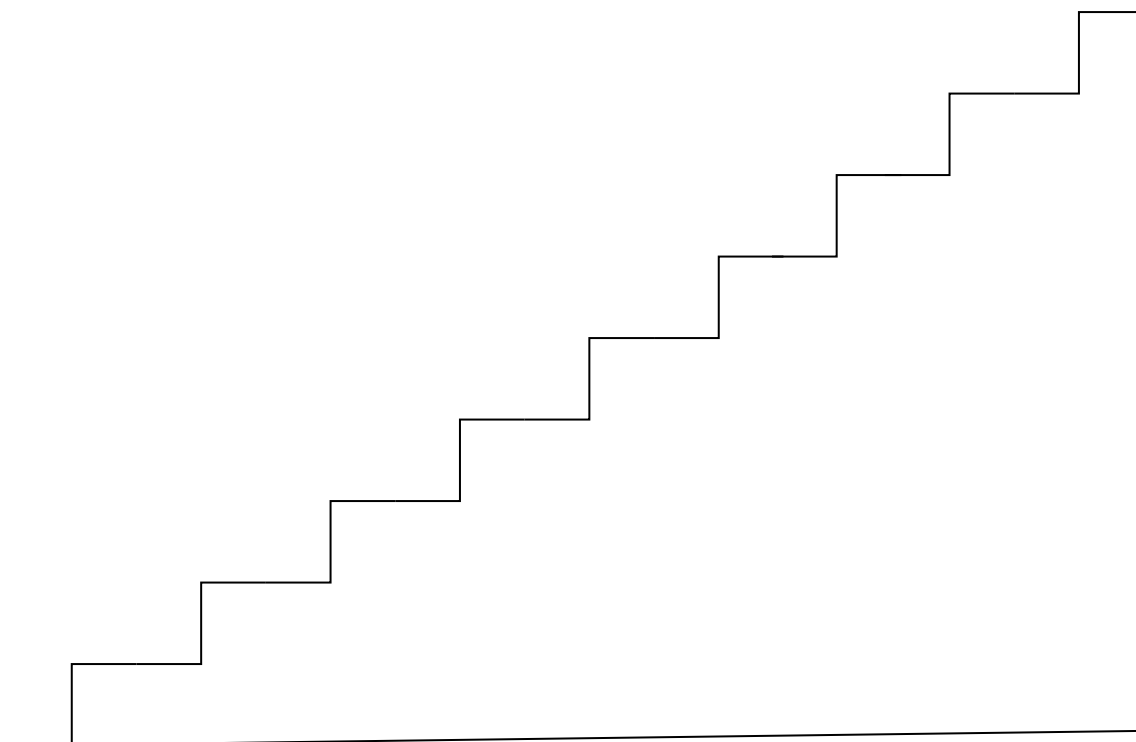
Якщо ж діти не очікують високої оцінки ні від кого з близьких дорослих, вони заявляють, що на найвищу сходинку їх поставить друг або подруга.

Для молодших школярів важливо також з'ясувати прогнозовану дитиною оцінку з боку вчителя і проаналізувати пояснення дитини з цього приводу.

1-4 сходинка - низький рівень самооцінки (занижена);

5-7 сходинка - середній рівень самооцінки (правильний);

8-10 сходинка - високий рівень самооцінки (завищена).



Додаток В

Методичний матеріал до методики Н. Семаго «Емоційні обличчя»

Мета: визначити емоційний розвиток учня, його готовність до навчання в школі, готовність до прийняття нового соціального статусу школяра; визначити адекватне пізнання дитиною емоційного стану іншої особи, точності і якості цього впізнання (тонкі емоційні диференціювання).

Опис методики: визначення дитиною емоцій на обличчі іншої людини. Картинки представляють собою 3 зображення, які можуть складатися з контурних (схематична) або реальних зображень облич (на вибір педагога).

Дітям пропонуються такі емоційні вирази:

- 1) злість (гнів);
- 2) печаль (смуток);
- 3) радість.



2 серія методики

(14 зображень) містить в собі зображення конкретних осіб дітей (хлопчиків і дівчаток: по 7 зображень відповідно). У методиці використовуються зображення з наступними емоційними виразами:

1. Явна радість;
2. Страх;
3. Злість;
4. Привітність;
5. Подив;
6. Образа;
7. Замріяність.

Процедура проведення дослідження складалася з трьох послідовних етапів.

- 1-й етап: пред'явлення для впізнання емоційних станів 1-ї серії зображень (схематичні зображення).
- 2-й етап: пред'явлення реальних зображень (у відповідності зі статтю дитини).
- 3-й етап: придумування історії про яке-небудь зображення.

На першому етапі в процесі проведення, крім стандартної інструкції, ми використовували систему навідних запитань. Останні залежали від особливостей стану і передбачуваного типу розвитку дитини, її віку, і тому питання гнучко «модифікувалися» при проведенні обстеження. Дитині пред'являлися схематичні зображення осіб, що розкладалися в довільному порядку перед нею. Розкладка проводилася так, щоб всі зображення знаходилися в полі зору обстежуваного.

Надавалася наступна інструкція 1: «Подивися на ці обличчя і скажи, який у них настрій». Якщо дитині не зрозуміло слово «настрій», пояснювали, що людині може бути добре чи погано. При цьому ні в якому разі не вербалізували якийсь емоційний стан. Після того як дитина називала настрій, змінювали порядок карток і просили назвати «настрій» ще раз. Це робилося для того, щоб виключити або, принаймні, мінімізувати випадковість

«попадання». В процесі називання дитиною емоційних станів схематичних зображень експериментатор був пасивний, не перепитував і не «переназивав», не дублював висловлювання дитини.

На другому етапі дитині пред'являли реальні зображення відповідні статі дитини. Зображення 2-й серії подавали в такому порядку: явна радість, страх, злість, привітність, подив, образа, замріяність. Зміст стимульних зображень, пропонованих в такій послідовності, являв собою процес ускладнення ідентифікованих дитиною емоційних станів від досить простих «явної радості» до більш складних для впізнання «здивування», «образа», «сором, вина».

Потім надавалася інструкція 2: «Тепер я тобі покажу інші картинки, на яких зображений хлопчик (дівчинка). Подивися на цю картинку, як ти думаєш, який настрій у цього (цієї) хлопчика (дівчинки)? ». Після того як дитина називала, який це настрій, запитували: «Що могло викликати такий настрій, чому у хлопчика (дівчинки) такий настрій? Зображення, як уже зазначалося, пред'являлися в певній послідовності: так, щоб на початку і в кінці подавалися зображення позитивного емоційного стану. Порядок пред'явлення визначався чергуванням позитивно і негативно забарвлених емоційних станів дітей на фотографіях. Це робили для запобігання повторів і штампів у впізнанні емоцій.

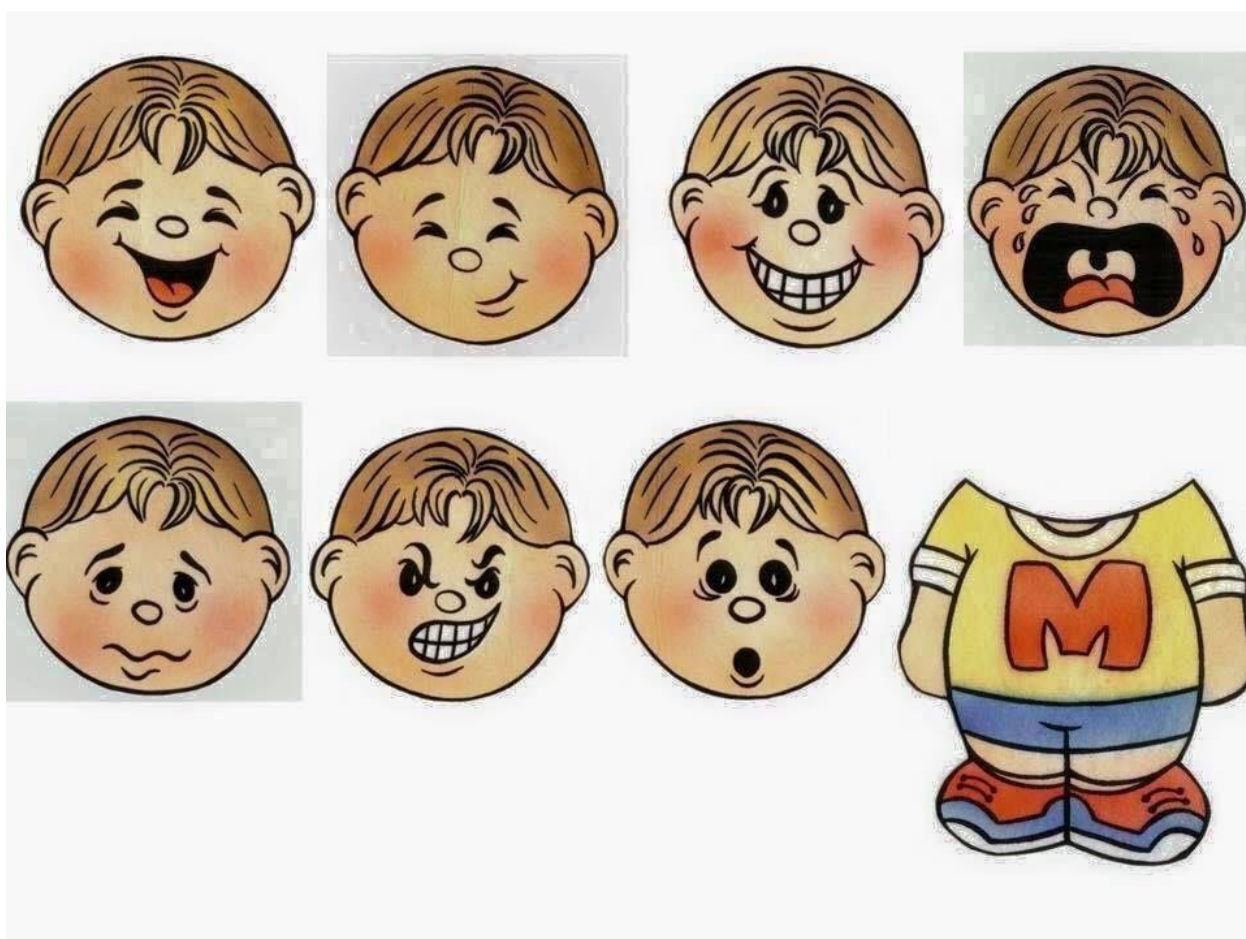
На третьому етапі дитині пропонували придумати розповідь, історію з яким-небудь із запропонованих раніше зображень. Для цього реальні зображення розкладали в тому ж порядку (зліва - направо), як це було на першому етапі обстеження.

Надавалася інструкція 3: «Подивися знову на ці картинки. Вибери одну з них, яка тобі більше подобається і спробуй придумати розповідь про те, що могло викликати такий настрій хлопчика (дівчинки), чому він (вона) це відчуває?».

Критерії оцінки: Високий рівень – розгорнута і докладна відповідь, здатність адекватно визначати емоційні стани і оцінювати експресію

обличчя; висока здатність до вербалізації власних переживань. Середній рівень – відповіді на питання дитина дає з допомогою; має труднощі в пізнанні та називанні абстрактних зображень, оцінює настрій і називає емоції з допомогою дорослого. Низький рівень – завдання не виконує, навіть з допомогою навідних запитань, не називає настроїв, не може показати його.

Стимульний матеріал до методики Н. Я. Семаго «Емоційні обличчя»



Додаток Г

Методика діагностики комунікативного контролю (за м. Шнайдером)

Мета: визначення рівня комунікативного контролю особистості школяра.

Інструкція: Уважно прочитайте 10 висловлювань, які відображають реакції на деякі ситуації спілкування. Кожне з них оцініть як правильне (П) або неправильне (Н) стосовно себе, поставивши поряд із кожним пунктом відповідну букву.

Обладнання: папір та ручка.

Опитувальник:

1. Мені здається важким наслідувати інших людей.
2. Я міг би покривлятися, щоб звернути увагу оточуючих.
3. З мене міг би вийти непоганий актор.
4. Іншим людям інколи здається, що мої переживання глибші, ніж це є насправді.
5. У компанії я рідко опиняюся в центрі уваги.
6. У різних ситуаціях у спілкуванні з іншими людьми я часто поведуюся по-різному.
7. Я можу відстоювати тільки те, у чому щиро впевнений.
8. Щоб досягти успіхів у справах та у відносинах з людьми, я часто буваю таким, яким мене хочуть бачити.
9. Я можу бути дружелюбним з людьми, яких я не терплю.
10. Я не завжди такий, яким здаюся.

Обробка результатів. По одному балу нараховується за відповідь «Н» на питання 1, 5, 7 і за відповідь «П» на всі інші запитання. Підраховується сума балів, яка співвідноситься із шкалою.

Інтерпретація.

0-3 балів – низький комунікативний контроль; висока імпульсивність у спілкуванні, відкритість, розкритість, поведінка може мало змінюватися в залежності від ситуації спілкування і не завжди співвідноситься із поведінкою інших людей.

4-6 балів – середній комунікативний контроль; у спілкуванні щирий, щиро ставиться до інших, але стриманий в емоційних проявах, співвідносить свої реакції з поведінкою оточуючих людей.

7-10 балів – високий комунікативний контроль; постійно слідкує за собою, управляє проявом своїх емоцій.

У висновках характеризується ступінь комунікативного самоконтролю підлітка та наводяться психологічні рекомендації по забезпеченню процесу формування навичок саморегуляції у спілкуванні підлітків.

За даними дослідження по всіх методиках пишеться стисла характеристика (за наведеною схемою):

Схема

Психологічної характеристики комунікативних якостей учня
Загальна характеристика особистості як суб'єкта спілкування: рівень розвитку потреби в спілкуванні та особливості її прояву в поведінці досліджуваного.

Індивідуальні особливості, що виявляються в процесі комунікації:
рівень комунікативного контролю особистості.

Індивідуальні особливості досліджуваного, що виявляються в процесі соціальної перцепції: загальний рівень розвитку полікомунікативної емпатії, сфери найвищого прояву емпатійних тенденцій у досліджуваного (ставлення до батьків, тварин, людей похилого віку, дітей, героїв художніх творів, незнайомих та малознайомих людей).

Наявність ускладнень у спілкуванні: притаманні особистості емоційні бар'єри (невміння керувати емоціями, дозувати їх; неадекватний прояв емоцій; негнучкість та невиразність емоцій; домінування негативних емоцій; небажання зближуватися з людьми на емоційному ґрунті).

Загальні рекомендації стосуються виокремлення конкретних шляхів і психологічних умов, спрямованих на гармонізацію спілкування і міжособистісної взаємодії підлітка.

Проективна методика «Малюнок людини»

Тест розроблений К.Маховер в 1946 році на основі тесту Ф.Гудінаф з метою визначення індивідуальних особливостей особистості.

Використовується з 3-х років.

Виділяють такі характеристики, які можна перевірити за даним тестом: уявлення про себе, комунікабельність, тривожність, агресивність, міжособистісні відносини, образ тіла, статево-рольова ідентичність, патологія розвитку, інтелект.

Процедура тесту полягає в тому, що дитині дають простий олівець середньої м'якості, гумку та стандартний чистий аркуш паперу формату А4 (210 x 297 мм.)

І надають інструкцію: “Намалюй, будь ласка, людину, якомога краще”. На питання, які, як правило, носять уточнюючий характер (“а яку людину?”), Слід відповідати ухильно, наприклад: “будь-яку”, “малюй кого хочеш”. На будь-які вираження сумнівів можна сказати: “ти почни, а далі легше буде...”

Якщо у відповідь на ваше прохання дитина намалювала людину частково, щось на кшталт бюста або у вигляді карикатури, мультиплікаційного героя, абстрактного зображення, досліджуваного просять взяти інший аркуш паперу і намалювати людину ще раз, тепер в повний зріст, цілком: з головою, тулубом, руками і ногами.

Інтерпретація проективної методики Малюнок людини

<https://dytpsyholog.com>

Фото звіт проведеної психокорекційної програми з елементами арт-терапії









Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів
мають посилання на відповідне джерело.

Машеріжко Д.І.
(підпис)

